

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр _____

номер ІНД

Виконав: студент II курсу, групи ППМ-22-1 _____ Ігор РУСАНОВСЬКИЙ

Підпис

Ініціали, прізвище

Керівник: доктор психологічних наук, доцент _____ Роман ПОПЕЛЮШКО

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

_____ Таїсія КОМАР

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

_____ 2023 р.

Хмельницький, 2023

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень другий (магістерський)
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки
_____ Євген ПОТАПЧУК

підпис

протокол № 5 від 19 грудня 2022 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
Ігоря РУСАНОВСЬКОГО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Психологічні особливості професійної ідентичності студентів-психологів»

Керівник кваліфікаційної дипломної роботи:

Роман ПОПЕЛЮШКО, доктор психологічних наук, доцент

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ,

науковий ступінь, вчене звання

Затверджено наказом ректора університету від 15 серпня 2023 р. № 30

2. Строк подання студентом роботи на кафедру 08 грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс психодіагностичних методик складався з тестів на мотивацію професійного навчання, смисложиттєві та ціннісні орієнтації, професійну готовність, професійну ідентичність; кількість респондентів склала 40 осіб.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичні аспекти аналізу поняття професійна ідентичність, питання формування професійної ідентичності у студентів-психологів під час навчання, підходи до наукового дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів, ідентифікація професійних характеристик у контексті навчання майбутніх психологів, висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне вивчення професійної ідентичності студентів-психологів, опис та підбір методів дослідження, результати емпіричного дослідження професійної ідентичності студентів-психологів; розділ 3. Психологічні методи формування та розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів під час навчання, програма формування та сприяння розвитку професійного самовизначення студентів-психологів, аналіз та інтерпретація результатів застосування програми розвитку професійного самовизначення студентів-

психологів, рекомендації для викладачів і психологічних служб ЗВО щодо підтримки розвитку професійної ідентичності студентів-психологів; висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень)
21 рисунок, 1 таблиця.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 19 грудня 2022 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) дипломної роботи магістра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 02 січня 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 03 березня 2023 р.	виконано
3	Оформлення вступу дипломної роботи.	До 01 вересня 2023 р.	виконано
4	I розділ дипломної роботи.	До 10 вересня 2023 р.	виконано
5	II розділ дипломної роботи.	До 01 жовтня 2023 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01 листопада 2023 р.	виконано
7	Оформлення дипломної роботи.	До 01 грудня 2023 р.	виконано
8	Попередній захист дипломної роботи.	___ жовтня 2023 р.	виконано
9	Захист дипломної роботи (відповідно графіку)	___ грудня 2023 р.	виконано

Здобувач _____ Ігор РУСАНОВСЬКИЙ
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник роботи _____ Роман ПОПЕЛЮШКО
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Психологічні особливості професійної ідентичності студентів-психологів»

Здобувач Ігор РУСАНОВСЬКИЙ

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Роман ПОПЕЛЮШКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 116 сторінок, 1 таблицю, 21 рисунок, перелік джерел посилання складає 76 найменувань, 6 додатків.

Ключові слова: мотивація професійного навчання, смисложиттєві та ціннісні орієнтації, професійна готовність, професійна ідентичність, студенти-психологи.

Об'єкт дослідження: професійна ідентичність майбутніх психологів.

Предмет дослідження: психологічні особливості, пов'язані з формуванням професійної ідентичності майбутніх психологів.

За результатами дослідження встановлені факти і сформовані на їх основі висновки, щодо емпіричного вивчення та аналізу психологічних особливостей формування професійної ідентичності майбутніх психологів.

Одержані результати можуть бути використані викладачами та психологічними службами ЗВО щодо підтримки розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів.

Дипломник _____ Ігор РУСАНОВСЬКИЙ
Підпис Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 08 грудня 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ	11
1.1 Питання формування професійної ідентичності у студентів-психологів під час навчання	11
1.2 Підходи до наукового дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів	16
1.3 Ідентифікація професійних характеристик у контексті навчання майбутніх психологів	23
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ	31
2.1 Опис та підбір методів дослідження.....	31
2.2. Результати емпіричного дослідження професійної ідентичності студентів-психологів	34
Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ	49
3.1. Програма формування та сприяння розвитку професійного самовизначення студентів-психологів	49
3.2 Аналіз та інтерпретація результатів застосування програми розвитку професійного самовизначення студентів-психологів	58
3.3 Рекомендації для викладачів і психологічних служб ЗВО щодо підтримки розвитку професійної ідентичності студентів-психологів	76
Висновки до третього розділу.....	82
ВИСНОВКИ	84
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	87
ДОДАТКИ	95

ВСТУП

Актуальність даної роботи обумовлена зростанням психологічних проблем, що виникають в сучасному суспільстві через нестабільність ситуації, триваючу війну в нашій державі, складнощі в соціально-економічній сфері, відсутність впевненості у майбутньому, турботи про зростання безробіття та щоденні стреси. У таких умовах психологи стають надзвичайно важливими для підтримки психічного здоров'я та побудови стабільного життя. Особливо це актуально для військових, які повертаються до цивільного життя, де існує ризик посттравматичного стресового розладу, який впливає на їхнє та оточуючих життя. Тому професія психолога вимагає особливого підходу та підготовки майбутніх фахівців, включаючи формування їхньої професійної ідентичності.

У процесі навчання студентів у закладах вищої освіти важливо не лише надавати якісну освіту, а й сприяти розвитку їхньої професійної ідентичності. Цей процес розпочинається вже на першому курсі та продовжується через усі ступені навчання, включаючи шкільну підготовку. Оскільки психологи взаємодіють з іншими людьми, їхні вимоги та виклики відрізняються від інших професій, і це може спричиняти емоційне вигорання. Тому майбутнім психологам важливо мати високий рівень мотивації, реалістично оцінювати свої здібності, бути стресостійкими та мати чіткі професійні цінності та орієнтації [11].

Також потрібно наголосити, що дослідження психологічних особливостей професійної ідентичності студентів-психологів, є надзвичайно актуальним з кількох причин:

1. Професійна ідентичність важлива для майбутньої кар'єри. Дослідження цієї теми можуть допомогти студентам розвинути чітке розуміння їхньої професійної ролі, цінностей та цілей. Це особливо важливо для майбутніх психологів, оскільки їхня професійна діяльність має прямий вплив на психічне та емоційне благополуччя людей.

2. Професійна адаптація. Дослідження психологічних особливостей студентів-психологів допоможе зрозуміти, як вони пристосовуються до професійних вимог і рольових очікувань у майбутньому. Це може сприяти розробці ефективних психологічних програм адаптації для молодих фахівців.

3. Етичні питання. Психологи зобов'язані дотримуватися етичних норм та стандартів у своїй роботі. Вивчення професійної ідентичності може допомогти виявити етичні конфлікти та проблеми, з якими можуть стикатися студенти-психологи, і сприяти розвитку відповідних етичних навичок та свідомості [8].

4. Розвиток особистості та самосвідомості. Аналіз ідентичності студентів сприяє їхньому особистісному зростанню, самосвідомості та усвідомленню власних можливостей та обмежень.

5. Психологічне благополуччя. Вивчення психологічних аспектів професійної ідентичності може вказати на фактори, які впливають на психологічне благополуччя студентів-психологів. Розуміння цих аспектів дозволяє розробити стратегії підтримки та саморозвитку для цієї категорії студентів.

6. Специфіка професії. Професія психолога вимагає високого рівня самосвідомості та рефлексії. Вивчення професійної ідентичності студентів-психологів може сприяти їхньому професійному розвитку та вдосконаленню навичок, необхідних для успішної роботи в цій галузі.

Усі ці аспекти свідчать про те, що розуміння психологічних особливостей професійної ідентичності студентів-психологів є критично важливим для подальшого розвитку цієї професії та забезпечення якості психологічної допомоги для інших людей.

Проблема професійної ідентичності вивчалася в роботах вчених як українських, так і зарубіжних. Вони досліджували її різні аспекти та розглядали професійну ідентичність з різних поглядів. Наприклад, для деяких вчених, таких як К. Абульханова-Славська, Г. Вайзер, В. Петровський, А. Маслоу, В. Франкл, професійна ідентичність є основою

сенсу життя людини. Інші дослідники, такі як І. Ханіна і Л. Шнейдер, розглядають її як складову структури образу світу, а Е. Еріксон вважає її способом вирішення життєвих завдань. Г. Балл, А. Гузь, К. Гуревич, Д. Завалішина, Є. Єрмолаєва розглядали професійну ідентичність як важливий аспект життя людини, який визначає її сенс і значення [4, 14, 31].

Тривають дискусії і відносно взаємозв'язку професійної ідентичності з іншими психологічними аспектами, такими як свідомість, самосвідомість та Я-концепція майбутнього фахівця. Ці питання залишаються невирішеними, оскільки професійна ідентичність є складним явищем, що залежить від соціокультурних та економічних умов життя, які постійно змінюються.

У цілому, дослідження професійної ідентичності є активною галуззю психологічної науки, але поки що немає єдиної та загальновизнаної теорії, яка б відображала всі аспекти цього складного явища.

Тому, актуальним завданням є вивчення психологічних аспектів формування професійної ідентичності у майбутніх психологів, а також визначення рівнів цієї ідентичності. Тема магістерської роботи **«Психологічні особливості професійної ідентичності студентів-психологів»** має велике значення для сучасної психології.

Об'єкт дослідження - професійна ідентичність майбутніх психологів.

Предмет дослідження - психологічні особливості, пов'язані з формуванням професійної ідентичності майбутніх психологів.

Мета дослідження полягає в теоретичному та емпіричному вивченні особливостей формування професійної ідентичності майбутніх психологів, а також у розробці програми, спрямованої на розвиток цієї ідентичності.

Виходячи з мети дослідження, у роботі ставляться такі **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми формування професійної ідентичності у майбутніх психологів.
2. Здійснити емпіричне дослідження прояву професійної ідентичності у майбутніх психологів.

3. Розробити та впровадити програму для корекції професійної ідентичності у майбутніх психологів.

4. Розробити практичні рекомендації для викладачів та психологічних служб ЗВО щодо підтримки розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**:

- *теоретичні методи*: аналіз; синтез; узагальнення; порівняння та класифікація літературних джерел;

- *емпіричні*: тестування, спостереження, опитування («Мотивація професійного навчання» (В. Каташева), «Смисложиттєві орієнтації» (Д. Леонтьєва), «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич), «Професійна готовність» (А. Чернявської), «Опитувальник професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів» (У. Родигіної);

– *методи математичної статистики* – статистичну обробку даних та графічну презентацію результатів здійснено за допомогою комп'ютерної програми «Microsoft Office Excel 2010». Аналіз результатів представлений в таблицях та рисунках.

Практична значущість дослідження полягає у емпіричному вивченні та аналізі психологічних особливостей формування професійної ідентичності майбутніх психологів. Отримані результати можуть бути застосовані для покращення організації навчально-виховного процесу в університеті, що сприятиме формуванню більш вищого рівня професійної ідентичності майбутніх психологів.

Експериментальна база дослідження. Реалізація експериментального дослідження здійснювалася у 2023 році. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Хмельницького національного університету. Загальна кількість студентів четвертого курсу (денної та заочної форми навчання) спеціальності 053 «Психологія», які були охоплені дослідженням, склала 40 осіб (15 осіб денна форма навчання, 25 осіб заочної форми навчання).

Апробація результатів експериментального дослідження була відображена у таких статтях та тезах, як:

1. Попелюшко Р.П., Русановський І.Р. Розвиток ідентичності фахівця у процесі професійної підготовки психологів. *International scientific-practical conference «Current issues of science, education and society»*: conference proceedings (Tampere, Finland, November 14, 2023). Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 69-70.

2. Русановський І.Р. Передумови розвитку професійної ідентичності. *Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 30 листопада 2023 р.) / редкол.: Т. В. Комар, Є. М. Потапчук, О. В. Варгата; Д. Є. Карпова; Хмельницький національний університет, кафедра психології та педагогіки. Хмельницький, 2023. С. 278-280.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку 76 джерел посилань, 6 додатків, 21 рисунків та 1 таблиці. Основний зміст роботи розкритий на 86 сторінках, загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 116 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

1.1 Питання формування професійної ідентичності у студентів-психологів під час навчання

У сучасному світі, зростає важливість вивчення проблеми розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів, оскільки потреба у фахівцях з психології постійно зростає, і разом з цим виникає потреба в їхньому якісному розвитку ще під час навчання. Не звернення уваги на цей аспект може призвести до труднощів у майбутній професійній діяльності, через недостатньо сформовану ідентичність молодого фахівця. Це, у свою чергу, може спричинити втрату якісних спеціалістів у галузі психології, що має велике значення на як на загальнодержавному так і на місцевому рівні. Тому дослідження цієї проблеми в науковій літературі має велике значення.

Теоретичні підходи до проблеми професійної ідентичності вивчалися відомими вченими, такими як Є. Єрмолаєва, Д. Завалішина, Е. Зеєр, Є. Клімов, О. Кокун, Д. Леонт'єв, М. Пряжнікова, У. Родигіна, Л. Шнейдер, Е. Еріксон, З. Фройд та іншими [16, 23, 25, 40, 53, 56, 71].

У вітчизняній психології уявлення про ідентичність розвивалося в межах досліджень самосвідомості та самовідношення, розглядаючи ідентичність як один з аспектів поняття «Я».

Формування ідентичності, визначається усвідомленням власної цінності та компетентності. В іншому випадку може виникнути розмиття відчуття власної особистості, що призводить до розгубленості та сумнівів у виборі професійного напрямку [72].

Поняття «професійного самовизначення», вперше сформульоване Д. Леонт'євим, описує процес формування особистості у відношенні до професійного середовища, особистісного зростання та реалізації

можливостей, а також створення реалістичного образу «Я» як професіонала [47].

Е. Еріксон розширив розуміння терміну «ідентичність» у науковому середовищі, описуючи його як стійке внутрішнє сприйняття себе та почуття рівності з собою, що допомагає інтегрувати це усвідомлення з соціальним оточенням [35].

Хоча більшість вчених вважають, що термін «ідентичність» був уперше вжитий З. Фройдом на початку ХХ століття, він має ширший спектр значень, який охоплює наслідування поведінки, імітацію та емоційне злиття з об'єктом [33].

Е. Фромм докладніше розглядав поняття ідентичності, викриваючи мотиви її виникнення та вплив тоталітарних систем на неї. За його словами, людина, бажаючи уникнути самотності та сумнівів, знаходить свою ідентичність, що допомагає задовольнити потреби в соціалізації. Коли людина розуміє своє місце в структурі та відчувається частиною цілісної системи, вона формує відчуття ідентичності [26].

В сучасній психології, терміни «ідентичність» та «ідентифікація» розрізняють за їхнім значенням: перший описує процес асоціації особистості з якоюсь ідеєю або особою, а другий - як специфічний психологічний та соціальний процес, що призводить до такого стану.

Багато сучасних досліджень у сфері соціальної ідентичності, як вітчизняних, так і зарубіжних, фокусуються на вивченні окремих видів ідентичності, таких як етнічна, професійна, сімейна тощо.

За десятиліття роботи в галузі психології та педагогіки накопичено значну кількість знань щодо теорії професійного самовизначення. Це сприяє розвитку сучасних підходів до вивчення цього питання. У контексті професійної орієнтації, важливими стали дослідження, пов'язані з професійною консультацією та профорієнтаційною роботою [17].

Поняття «професійна ідентичність» відображає концептуальне уявлення особистості про свою роль у професійному співтоваристві,

включаючи ціннісні та мотиваційні орієнтації, а також особисту суб'єктивність відносно своєї професійної приналежності.

Е. Зеєр виділяв важливість самоусвідомлення особистості у її розвитку і змінах, які відбуваються наслідком впливу індивідуальних особливостей. Його праці підкреслюють, що людина, як професіонал, впливає на свій власний розвиток через наявні у неї якості.

Саме усвідомлення особистою свого партнерства у професійній діяльності є необхідним, оскільки це передбачає прийняття відповідальності за власні дії та роль у визначенні завдань, постановці цілей, виборі методів виконання професійних завдань та досягненні результатів. Важливо також усвідомлювати власну індивідуальність та її внесок у виконання професійних завдань [1].

Л. Шнейдер розглядає поняття «професійної ідентичності» як самостійну та відповідальну конструкцію особистості, яка полягає в будівництві свого майбутнього у професійній сфері. Вона вказує на важливість володіння достатнім рівнем готовності до смислового та регулятивного орієнтування у ситуаціях професійної невизначеності, здатність самостійно визначати власний професійний шлях, взаємодіяти з професійним співтовариством і розвивати повноцінне уявлення про себе як професіонала.

Л. Шнейдер підкреслює, що ідентичність - це складне явище, яке включає різні аспекти психічної діяльності, і піддається впливу навколишнього середовища, особистісних особливостей, а також культурного контексту [18].

Вона поділяє поняття «ідентичності» на декілька груп, включаючи «самоідентичність», яка виражає схильність до самостійного виявлення тотожності особистості, «особистісну ідентичність», яка відображає здатність концентрувати на собі увагу та усвідомлення неповторності «Я» в контексті соціальної реальності, і «гендерну ідентичність», яка виражається у

відповідності між поведінкою та самосвідомістю індивіда та статевими ролями.

Дане дослідження стосується «професійної ідентичності», яку Л. Шнейдер визначає як об'єктивну та суб'єктивну цілісність із професійною групою, яка передбачає наслідування професійних характеристик та властивостей особистості професіонала в обраній галузі діяльності.

Л. Шнейдер розглядає «професійну ідентичність» як прояв самоідентичності, де особистість відображає неповторність свого «Я» у контексті професійної діяльності та унікальність своїх індивідуальних і професійних рис, у той час як вона також відчуває свою приналежність до соціального та професійного світу. Стан професійної ідентичності виражається в високій готовності особистості до вирішення смислових і регулятивних завдань у професійній діяльності, самоорганізації та самовизначенні в цьому контексті. Професійна ідентичність також включає інтеграцію в професійне співтовариство і формування адекватного образу «Я» як професіонала [18].

Е. Єрмолаєва вказує, що «професійна ідентичність» є результатом багаторічного процесу розвитку особистості на вищих рівнях освоєння професії, і вона пов'язана з існуючими образами «Я».

Згідно з роботами Е. Єрмолаєвої, професійна ідентичність виконує важливі регуляційні та трансформаційні функції. Регуляційна функція полягає в підтримці стабільного професійного централізму та ментальної стійкості. Трансформаційна функція включає такі аспекти [21]:

1. Здатність до адаптації в умовах зміни професійних якостей та рівня ідентифікації з професійною діяльністю.
2. Відділення образу власної професії від інших сфер, що може ускладнити процес адаптації у випадку зміни професійної спрямованості.
3. Системність і послідовність ідентичності, яка впливає на здатність особистості пристосовуватися до змін в професійній сфері.

Формування професійної ідентичності виявляється в глибокому зв'язку особистості з її вибраною професією, де основними елементами стають здатність розуміти та приймати себе в рамках професійної сфери, а також здібність виконувати професійні обов'язки на благо не лише собі, а й іншим.

Тривалий процес виконання роботи у комп'ютерному режимі призводить до ускладнення процесу формування і усвідомлення професійної ідентичності, що, на думку Е. Клімова, зробило сучасних фахівців менш впевненими у своїх професійних уявленнях.

Д. Завалішина вважає професійну ідентичність ключовою властивістю людини, оскільки вона дає змогу самостійно визначати цілі діяльності та засоби їх досягнення [24].

М. Пряжников підкреслює, що термін «професійна ідентичність» визначає особистісне становлення у контексті професійного життя, яке виступає як основна форма формування цієї ідентичності [28].

У сучасній науці, вислови як «професійне самовизначення» та «професійна ідентичність» часто використовують як майже тотожні поняття, об'єднуючи розуміння особистості у професійному контексті.

Отже, важливо докладніше розглянути поняття «професійне самовизначення». У. Родигіна вказує, що в житті особистості часто виникають питання, які потребують визначення її ставлення до вибору та розвитку професії. Це включає аналіз та рефлексію стосовно професійних досягнень, прийняття рішень щодо вибору або зміни професії та інші питання, пов'язані з професійним життям. Наукова галузь, що вивчає цей комплекс питань, відома як професіознавство, використовує термін «професійне самовизначення». Це психологічне явище є складним і не має єдино правильного визначення в рамках психологічної науки [24].

Слід відзначити внесок М. Пряжникова, який досліджував питання професійного самовизначення глибше за інших. Він підкреслював нерозривний зв'язок між самовизначенням у професії та самореалізацією особистості в інших аспектах життя. Іншими словами, він стверджував, що

професійне самовизначення охоплює гармонійне поєднання процесу надання особливого значення своїй праці зі значущістю всієї життєдіяльності в умовах зовнішнього середовища [28].

1.2 Підходи до наукового дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів

Різноманіття психологічних шкіл призвело до того, що немає загальноприйнятого підходу до тлумачення професійної ідентичності. У сучасних дослідженнях вчених, таких як В. Бодров, Є. Єрмолаєва, Д. Завалішина, Є. Клімов, Л. Шнейдер та інших, розглядається професійна ідентичність як результат процесів самовизначення, організації та персоналізації. Це виявляється у сприйнятті себе як представника певної професії через когнітивні, емоційні та поведінкові аспекти [29, 36, 42, 50, 61].

Дослідники виділяють два підходи: особистісний, який розглядає професійну ідентичність як соціально-рольову тотожність, та діяльнісний, що вбачає її як частину професіоналізму.

При вивченні ідентичності у психології важливо розглядати через призму самовизначення та соціалізації особистості, переміщуючи фокус досліджень в сферу професійного розвитку людини.

Суттєво переосмислити роль суб'єкта у професійній діяльності, визначити його місце в розвитку подій у професійному житті, розглядати особисте та приватне в контексті праці є важливим етапом. Вивчення психологічних аспектів професіоналізації передбачає розуміння професійних подій, відносин та розвитку образу «Я» [63].

Диференційно-діагностичний підхід базується на порівнянні особистісних якостей з вимогами, що ставляться до обраної професії. Основна складність цього підходу полягає у відсутності врахування динаміки особистісних характеристик та професійного розвитку, які майже не враховуються. У психодинамічному підході до вибору професії і розвитку

враховується потреби особистості, встановлені за допомогою її поведінкових звичок, маніпуляцій і взаємодій з батьками ще в ранньому дитинстві. Різноманіття концептуальних підходів до розгляду професійної ідентичності свідчить про різні аспекти самовизначення особистості в професійній сфері.

Термін «професійне самовизначення» співпадає з поняттями, такими як самоактуалізація, самореалізація, самотрансценденція та самосвідомість. Вчені пов'язують самореалізацію та самоактуалізацію з роботою, як стверджує, наприклад, А. Маслоу, вказуючи на прояв самоактуалізації у зацікавленості у роботі [53]. І. Кон виділяє, що самореалізація демонструється через трудовий процес та комунікацію під час роботи [48]. П. Щедровицький стверджує, що суть самовизначення полягає в здатності конструювати унікальну індивідуальну історію та в постійному переосмисленні особистісних якостей [62].

С. Боровікова виділила кілька елементів професійного самовизначення:

1. *Мотиваційну сферу*, яка включає прагнення до високих досягнень у професії.

2. *Професійні здібності*, що означають постійне удосконалення знань та навичок на основі початкових здібностей, формуючи необхідні якості для професійного зростання.

3. *Індивідуально-типологічні особливості* включають дві аспекти: змістовний і динамічний:

- змістовний аспект визначається набором конкретних завдань, необхідних знань, умінь і навичок, які вимагає специфічна професія та впливають на розвиток психічних і особистісних рис працівника;

- динамічний аспект включає швидкість та темп виконання роботи, вміння швидко переключатися між завданнями, рівень уваги, стійкість до стресів і інші аспекти.

4. *Процес професійного самовизначення* визначається різними аспектами самосвідомості особистості. Знання про себе, власні здібності, цінності, інтереси та орієнтації допомагають обирати найкращий напрямок в

діяльності. Успіхи чи невдачі у професії впливають на самопізнання, самооцінку і самосвідомість особистості.

5. *Соціальний статус* впливає на взаємини з іншими людьми та формування соціального статусу особистості. Він є одним із факторів, що визначають адаптацію особистості в професійному оточенні та визначає її соціальне становище [12].

В. Болучевська відзначає, що професійне самовизначення має три ключові компоненти: когнітивний, емоційний і вольовий (поведінковий):

- *когнітивний компонент* включає в себе оцінку здібностей та особистісних рис, життєві цілі, орієнтації, професійну спрямованість, рівень професійних знань і професійну самосвідомість;

- *емоційний компонент* відображає особистісні потреби, мотиви, інтереси, ставлення до престижу обраної професії, відношення до роботи, задоволеність професійним процесом та інші аспекти;

- *вольовий (поведінковий) компонент* включає в себе професійні установки, бажання до швидкості і конкретний процес прийняття рішень щодо вибору професії, навчання та роботи [12].

В професійній орієнтації використовується структура професійного самовизначення, яка включає три складові: «треба», «хочу» і «можу», запропонована С. Рубінштейном та розроблена Є. Клімовим:

1. «Треба» відображає усвідомлення важливості праці, здатність наповнювати роботу особистісним значенням, орієнтацію на ринок праці та уміння аналізувати соціально-економічний аспект професії.

2. «Хочу» охоплює потреби, ідеали, інтереси, цінності та цілі.

3. «Можу» складається з кількох блоків, що відповідають структурі особистості, визначеній С. Рубінштейном:

- a) навички, знання;

- b) здібності, обдарованість;

- v) реакція на вплив;

- г) особистісні риси та характер [19].

У практиці профорієнтації використовуються й інші підходи до розуміння структури професійного самовизначення. Наприклад, В. Бодров вказує на наявність чотирьох ключових складових: професійна саморегуляція, самосвідомість, спрямованість та важливі якості. Він пояснює, що професійна самосвідомість полягає у порівнянні особистими цілями з ідеалами та уявленнями про цінності. Саморегуляція описує те, як особа усвідомлює свої цілі, власні здібності та очікування оточуючих від неї. Нарешті, важливі якості визначають особливості, що впливають на результативність праці та успіхи в обраній сфері [30].

Відповідно до А. Маркової, структура професійного самовизначення складається з кількох складових, включаючи аналіз себе як професіонала, аналіз професійної ситуації та володіння рефлексивними механізмами. Також важливо враховувати прийняття рішень та конкретні дії, спрямовані на отримання відповідної освіти та професійної підготовки, вибір місця роботи і інше [19].

За словами Є. Єрмолаєвої, професійна ідентичність є результатом тривалого розвитку як особистісних, так і професійних аспектів. Вона виступає як стабільне узгодження важливих компонентів професійного процесу та порівняння реального професійного образу «Я» з ідеальним. Основною функцією професійної ідентичності є забезпечення належного рівня професійного центризму та міцної професійно-соціальної позиції [30].

Перетворююча функція професійної ідентичності залежить від декількох факторів, таких як діапазон зміни важливих професійних якостей, ступінь ідентифікації з обраною професією, дистанціювання від інших професій та структура ідентичності. Все це визначає можливість перетворення та саморозвитку в професійній сфері. Підкреслюється, що формування професійної ідентичності є складним процесом, який не завжди свідомо розуміється людиною.

На думку Є. Єрмолаєва, прояв професійної ідентичності є результатом постійного самовдосконалення, яке проявляється, переважно, на вищих ступенях володіння професією і впливає на її цілісність.

За дослідженнями А. Гузя, термін «професійна ідентичність» може бути сформованим, якщо існують унікальні схеми професійної поведінки та значущі професійні досягнення. Якщо людина постійно вдосконалює свої навички, глибше вивчає професійні стандарти і відходить від стереотипів, вона може розвивати свою професійну ідентичність. В іншому випадку, вона може залишатися на початковому рівні і не досягати високого професійного рівня [38].

За Д. Завалішиною, людина, яка відчуває глибокий зв'язок із своєю професією, володіє професійною ідентичністю. Вона розуміє функції своєї роботи, відчуває себе як частину професійної громади і може виконувати свої обов'язки якісно та корисно [43].

Н. Євтешина також підтверджує, що професійна ідентичність є невід'ємною частиною гармонійно розвиненої особистості [51].

Часто розглянуте поняття видається більш розгорнутим відображенням «особистісної ідентичності» у контексті професійного становлення особи. М. Пряжников наголошував на використанні цього поняття, оскільки професійне становлення особистості є основною формою формування і розвитку ідентичності [57].

З іншого боку, Л. Шнейдер стверджувала, що професійна ідентичність важко вважати підвидом особистісної ідентичності через її взаємозв'язок із груповою участю. Вона аргументує, що професійна ідентичність є окремою категорією, оскільки виникає з переоцінки цінностей та свідомого оцінювання власних професійних якостей.

Своє бачення сутності професійної ідентичності Л. Шнейдер визначає як вміння будувати власне професійне майбутнє, що потребує готовності приймати рішення та самостійно створювати плани в ситуаціях, коли майбутнє неоднозначне [57].

За Г. Каргіним, формування професійної ідентичності відбувається під час професійного зростання, через вивчення досвіду та його переосмислення, яке дозволяє природи як фахівцеві [22].

А. Тешфел визначив певні етапи у формуванні професійної ідентичності в рамках соціально-психологічних досліджень:

1. *Етап соціальної категоризації*, на якому відбувається структурування та поліпшення соціального оточення.

2. *Етап соціальної ідентифікації*, де людина включає себе в певну соціальну ланку.

3. *Етап соціальної ідентичності*, на якому відбувається соціальне ототожнення себе з цією ланкою [76].

З іншого боку, М. Пряжников розробив ієрархію рівнів професійної ідентичності:

Перший рівень включає в себе усвідомлення майбутніх і теперішніх цілей в професії, бажання досягти високого професійного рівня, розвивати знання в обраній галузі та виконувати робочі завдання. На першому рівні професійної ідентичності людина розвиває бажання та має мрії, пов'язані зі своєю професією, інформація про професію обмінюється на рівні «хочу».

Другий рівень включає засвоєння основ професії, переосмислення власної ролі в ній, зрозуміння суті виконуваної роботи, а також виконання завдань під керівництвом досвідчених колег. На другому рівні людина стає обізнаною і відчуває себе впевнено на професійному рівні, інформація обмінюється на рівні «знаю».

Третій рівень професійної ідентичності визначається практичною реалізацією поставлених цілей, виконанням завдань без допомоги наставників та колег, розвитком власного унікального стилю роботи. На цьому етапі професійний досвід стає більш стійким, але все ще формується. Професійне спілкування нарощується, і людина вже відчуває себе впевнено на професійному рівні. На даному етапі, вона розуміє, що «можу» та стає

вмілим працівником. Професійна ідентичність на цьому етапі характеризується високою активністю.

Четвертий рівень полягає вільному виконанні робочих завдань, бажанні пошуку складних завдань в професії, удосконаленні та творчому підході до виконання завдань. На цьому етапі професійний досвід прагне до ідеалу. Людина набуває значних контактів у своїй галузі і відчуває власну унікальність та незамінність, а також має бажання ділитися своїм досвідом з іншими. Працівник творчо виконує свою роботу, і його професійна ідентичність стає сталою [53].

Професійна ідентичність формується в людини протягом її зростання в рамках обраної професії. У цьому процесі важливу роль відіграють етапи, які також мають місце під час соціалізації, такі як довіра, автономія, ініціативність, досягнення, ідентичність, інтимність, творчість, інтеграція.

Процес ритуалізації в поведінці під час роботи відіграє важливу роль у формуванні професійної ідентичності. Він ґрунтується на взаємних діях двох або більше осіб, що регулярно повторюють обрані ритуали в певних ситуаціях. Ці ритуали спершу можуть бути випробуванням для початківців, але з часом вони сприяють вдосконаленню особистості в рамках її професії.

Ця концепція прагне поєднати функціональний та екзистенційний аспекти, враховуючи усвідомлення обраної професії, володіння навичками виконання професійних обов'язків та самосприйняття в рамках цієї професії. Важливо враховувати об'єктивні та суб'єктивні аспекти у процесі побудови професійної ідентичності [49].

Термін «професійне самовизначення» та більш застосовний термін «профідентичність» різняться в тому відношенні, що «професійне самовизначення» охоплює більший віковий діапазон і стосується процесу пошуку професії, її цілей та шляхів реалізації. У термінальному значенні він стосується професійної самосвідомості, відображаючи цілісність поєднання людини і її праці, а також розвивається лише зі здобуттям професійного досвіду та участі в професійному спілкуванні. З іншого боку,

«профідентичність» є більш загальним терміном, який поєднує в собі фізичний та ментальний аспекти, а також стосується процесів вибору та прийняття рішень, а також криз, пов'язаних із професійним становленням людини як професіонала [44].

Отже, професійна ідентичність розглядається як результат професійного самовизначення та самоорганізації, виражається у розумінні і прийнятті себе як працівника в конкретній професії і відображається в когнітивних, емоційних і поведінкових аспектах «Я».

1.3 Ідентифікація професійних характеристик у контексті навчання майбутніх психологів

У ХХ столітті почало формуватися поняття «психолог», але розвиток цієї професії в країнах був різним та залежав від соціальної сфери життя. У США, Швейцарії, Австрії, Німеччині, Великобританії та Франції наука психологія отримала академічний визнаний статус завдяки науковій та педагогічній діяльності університетів [6, 45, 37, 67, 70].

Упродовж більшості ХХ століття з'явилася потреба у психологічній діяльності в суспільстві, що відображалось у зростанні визнання та законодавчій підтримці цієї сфери. З'явилися юридичні документи, які регулювали статус, види діяльності професійних психологів. Під час цього часу було сформовано систему професійної підготовки, створено професійні асоціації та встановлено вимоги до кваліфікації та досвіду для різних видів діяльності.

Сьогодні психологія знайшла своє застосування в різних сферах, таких як педагогіка, медицина, соціальна психологія та консультування. Нові напрямки практичної психології, такі як економічна, спортивна, юридична та військова, також активно розвиваються [15, 20, 57].

Психологія сьогодні - це розгалужена галузь, яка охоплює різні напрями в практичній і науковій сфері, кожен із них має свої власні цілі та завдання.

Л. Темнова зауважила, що в університетах та вищих навчальних закладах потрібно акцентувати увагу на формуванні особистості в контексті навчання, яке не тільки передбачає засвоєння знань, але й внутрішнє засвоєння цієї інформації шляхом самопізнання. Одне з орієнтованих на цінність освітніх напрямків включає комплекс освітніх цілей, спрямованих на формування особистості студента, тоді як інший орієнтується на підготовку фахівця, який вивчає психологію та шукає спосіб застосування цих знань у навчальній програмі [34].

Підкреслення другого напрямку навчання виходить за рамки стандартного процесу навчання. Це включає в себе впровадження психологічної служби в навчальні заклади з метою підвищення усвідомлення про психологічні аспекти, розвитку навичок та готовності студентів до практичної діяльності. Основна мета полягає у розвитку самопізнання та саморозвитку студентів, що допомагає досягти більш глибокого розуміння і прийняття самої себе [39].

Розробка психологічних підходів у навчальному процесі у вищих навчальних закладах розв'язує низку завдань. Такий підхід може сприяти зростанню професійної ідентичності та покращенню інформованості студентів під час навчання.

За І. Вачковим, вища освіта повинна відповідати основним гуманістичним завданням, а саме, під час навчання студентів вищих навчальних закладів інтегрувати загальний суспільний досвід і допомагати вдосконалювати стратегії саморозвитку та самоусвідомлення. Цей процес слугує ключовим фактором у розвитку студентів як самостійних особистостей і відходженні від пасивного спостереження за собою [60].

Запровадження таких завдань є актуальним, оскільки вони сприяють формуванню чіткої концепції «Я» студента та спонукають до постійної

роботи над внутрішнім світом під час навчання та професійного розвитку. Постановка нових завдань, цілей, проблем та кроків для вдосконалення професійних навичок студентів є важливими елементами у процесі розвитку особистості та досягнення професійної ідентичності.

Роботи Ю. Поваренкова виявляють основні проблеми, які виникають під час підготовки майбутніх фахівців. Перша група проблем виникає в процесі визначення професійного шляху та розуміння суті обраної професії. Друга група проблем пов'язана із входженням в обрану професію та розвитком професійної ідентичності. Третя група проблем стосується організації часу, необхідності самостійно організовувати діяльність та бути дисциплінованим. Важливо зауважити, що ці три компоненти є важливими для структурування самоідентифікації особистості. Якщо якийсь з них відсутній чи неузгоджений, це може призвести до кризи ідентичності та порушити цілісність образу «Я» людини [41].

У роботі У. Родигіної досліджується професійна ідентичність психологів в контексті її традиційного розуміння. Вона підкреслює важливість високої готовності та структурування професійного майбутнього, включаючи парадигмальне, особистісне, інструментальне і ситуативне самовизначення. Також важливо входити в спілкування з професіоналами у відповідній галузі, розвивати рефлексію та будувати цілісне уявлення про себе як майбутнього професіонала. Це включає гармонійне поєднання гуманних якостей, ініціативи, творчості та вміння подолати труднощі [13].

В. Болучевська зауважує [7], що в сучасній освіті процес формування професійної ідентичності досягається через поєднання імітаційної діяльності, навчання поза основною програмою, творчої роботи та спільних проєктів. Вона розглядає це явище в контексті особистісно-позиційного підходу та використання тренінгу на профідентичність у вищих навчальних закладах.

Основним чинником досягнення вищих рівнів розвитку особистості є практика соціальної взаємодії як з самим собою, так і з іншими людьми. Важливими елементами цього процесу є особистісне зацікавлення в обраній

професії та накопичений особистісний досвід під час здобуття знань та навичок [9, 54, 64, 69].

На сьогоднішній день, вища освіта переважно акцентує на набутті студентами знань і розумінні предмету, не вирішуючи питань, пов'язаних із самосвідомістю та самопізнанням їх власної унікальності. Основний фокус спрямований на інтелектуальний розвиток студентів, тоді як аспекти емоційної та вольової сфери зазвичай не належним чином розглядаються та розвиваються. Важливість перетворюючої роботи, націленої на зміну особистості, здебільшого не враховується у навчальних програмах, які спрямовані на підготовку до майбутньої професійної діяльності студентів.

Сучасна освіта зазвичай не стимулює зміни особистості студента, не сприяє його самосвідомості та розвитку особистого світосприйняття щодо минулого, сучасного і майбутнього. Основна увага приділяється інтелектуальному розвитку, тоді як аспекти саморозвитку та емоційно-вольової сфери залишаються на другорядному плані [2].

На даному етапі розвитку освіти важливо покращити загальний рівень культурної усвідомленості та знань студентів, які можуть вплинути на їхнє світосприйняття та самопізнання. Зростання особистості майбутнього професіонала може бути прийнято шляхом власного досвіду, який включає емоційні компоненти, що регулюють самосвідомість та ставлення до себе.

Пізнання, згідно з В. Болучевською, відбувається через аналіз власних переживань та рефлексію, і цей процес може допомогти особистості пізнати свою природу та сутність [7].

Професійна ідентичність майбутніх спеціалістів формується під час їх навчання у закладах вищої освіти, особливо на старших курсах, коли студенти вже мають більше усвідомлення щодо свого вибору професії і починають більш конкретно співставляти її зі своїми життєвими планами та прагненнями. Процес формування професійної ідентичності студентів відбувається неоднаково та еволюціонує з часом. На початку навчання на першому курсі студенти зазвичай мають обмежене та ідеалізоване уявлення

про свою майбутню професію, інколи базуючись на загальних знаннях про цю професію, які вони здобули з літератури, фільмів або розмов.

Протягом навчання на старших курсах студенти отримують глибокі знання та більший кругозір, що дозволяє їм більш реалістично уявляти собі майбутню професію. Образ психолога в їхніх очах стає менше ідеалізованим і більш реалістичним.

К. Альбуханова-Славська зауважує, що стратегії життя, які спочатку виглядають як ідеали, з часом можуть стати реалізовуваними планами, зокрема через мотивацію та нові цілі [5].

Протягом навчання у виші образ «Я» студентів може зазнати суттєвих змін, особливо що стосується їхнього статусу, ролей та функціональної активності, але менше впливає на їхнє емоційно-оцінювальне сприйняття своєї особистості. Збільшення кількості когнітивних роздумів вказує на активізацію процесу самоусвідомлення, що сприяє більш глибокому розумінню себе та підвищенню рівня рефлексії серед студентів психологічного спрямування.

Аналізуючи роботи Е. Гульяна, можна констатувати, що у формуванні повноцінного образу «Я» студента важливе не лише розуміння та прийняття свого зовнішнього вигляду, але й прийняття реальних якостей, здібностей, характеру, переконань, а також усвідомлення і прийняття того, що деякі з цих якостей є професійно важливими та цінними. Дослідження «Я» студентів вказує на наявність численних компонентів, які створюють поняття про професійну самосвідомість, включаючи: свідомість ступеня відповідності професійним стандартам; усвідомлення власної приналежності до певної професійної спільноти; розуміння власних сильних та слабких сторін, можливих шляхів вдосконалення, областей успіху та невдач; відповідність обраній професії та образу свого «Я» [2, 54, 68].

Важливою є і практична складова професійної самосвідомості майбутніх професіоналів під час проходження стажування. Під час практики студенти мають можливість поглибити знання про реальну роботу психолога,

виконуючи діагностику та проводячи сеанси. Проходження практики сприяє кращій ідентифікації студентів із їхньою обраною професією. Важливо також враховувати наявність мотивації, яка грає ключову роль у досягненні успіху в навчанні та розвитку професійної ідентичності.

Згідно з думкою О. Леонтєва, сенсоутворюючі мотиви визначають зміст діяльності та можуть призвести до формування нових уявлень та цінностей, які стають невід'ємною частиною особистості [2].

Е. Ільїн виділив кілька етапів мотиваційного процесу:

На *першому етапі* відбувається формування та усвідомлення спонукання, яке базується на потягах, потребах, схильностях та інших психічних явищах.

Другий етап передбачає внутрішнє прийняття мотиву, його ототожнення з особистими цінностями та порівняння з ієрархією цінностей особистості. Особа сама визначає важливість своїх потреб і потягів на цьому етапі.

Третій етап - реалізація виконання бажаного мотиву. Проте в процесі виконання мотив може зазнати змін та змінити свій зміст.

Четвертий етап полягає в закріпленні сформованого мотиву та його інтеграції в характер особистості.

На *п'ятому етапі* потенційне спонукання актуалізується, коли нова частина характеру особистості виявляється у різних умовах та ситуаціях [6].

Згідно з В. Вилюнасом, важливою властивістю є направленість людини через мотивацію до досягнення, яка визначає її стереотипи поведінки, відношення до інших та сприйняття самої себе [10].

Отже, формування власної професійної ідентичності у молодих людей відбувається під час навчання у вищих навчальних закладах, особливо на старших курсах, коли студенти усвідомлюють сутність обраної професії та її відповідність їхнім особистим цілям та сподіванням.

Висновки до першого розділу

В розділі здійснено аналіз теоретичних основ вивчення поняття професійної ідентичності, на підставі чого сформульовано низку таких положень:

1. Констатовано, що у вітчизняній психології ідентичність традиційно досліджувалася у контексті самосвідомості та самовідносин, і сприймалася як один з аспектів питання «Я». Становлення почуття ідентичності пов'язане з усвідомленням власної цінності та компетентності, в іншому випадку може спостерігатися розмивання почуття «самого себе» через невпевненість і розгубленість щодо здатності визначити власний шлях в житті. Зауважено, що ідентичність часто розглядається як саме ідентифікація особистості з чимось або кимось і може бути співвіднесена із такими термінами, як «професійна ідентичність», «професійне самовизначення», «професіоналізація», «професійний саморозвиток», «професійний статус» і «роль». Професійна ідентичність відображає усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності.

2. Наголошено на тому, що формування професійної ідентичності є результатом складного і тривалого процесу, який включає як професійний, так і особистісний розвиток. Воно набуває стабільної системи, яка поєднує необхідні елементи професійного процесу, такі як співвіднесення реального і ідеального образу «Я» як професіонала. Також зауважено, що основною функцією професійної ідентичності є формування базового рівня професійної свідомості і стійкої професійної позиції в суспільстві. При цьому, формування ідентичності у сучасних фахівців характеризується обмеженим усвідомленням, оскільки частина трудових дій стандартизована завдяки використанню сучасних технологій у різних професіях.

3. Констатовано, що сучасна вища освіта відіграє роль каталізатора для переходу особистості від стратегії споглядання себе до стратегії трансформації себе. Наголошено, що проблема професійної ідентичності

виникає в контексті реалізації життєвої та професійної ідеології особистості, розвитку професіоналізму психолога-практика і впровадження професійної підготовки. Охарактеризоване формування професійної ідентичності, яке включає в себе різні аспекти, такі як імітаційне, транзитивне навчання і спільна продуктивна діяльність. Також зауважено, що умовами досягнення професійної ідентичності є соціальна практика взаємодії з іншими і з самим собою, особистісне включення студента у професійну діяльність, професійний досвід та використання діалогічного підходу у взаємодії викладача та студента, що дозволяє поєднувати емоційно-ціннісний та професійно-особистісний досвід їх учасників.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

2.1 Опис та підбір методів дослідження

У Хмельницькому національному університеті було проведено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення психологічних аспектів формування професійної ідентичності у студентів, які навчаються на спеціальності «Психологія». Загальна вибірка склала 40 студентів, із яких 15 студентів четвертого курсу денної форми навчання та 25 студентів четвертого курсу заочної форми навчання.

Метою дослідження було визначити особливості формування професійної ідентичності у майбутніх психологів. Для реалізації цієї мети були поставлені такі *завдання*:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми формування професійної ідентичності у майбутніх психологів.
2. Застосовувати психологічні методи для діагностики психологічних особливостей розвитку професійної ідентичності у майбутніх психологів.
3. Здійснити аналіз виявлених особливостей формування цієї ідентичності в обраній групі студентів.

Отримані результати дозволили визначити особливості формування професійної ідентичності у цій категорії студентів. Для визначення рівня розвитку професійної ідентичності та впливу психологічних чинників на її формування студентам було запропоновано провести п'ять психологічних тестів.

Для визначення впливу зацікавленості у професійному навчанні на формування професійної ідентичності студентів було використано **методику «Мотивація професійного навчання» В. Каташева [46]**, яка оцінює мотивацію студентів до засвоєння знань у закладі вищої освіти. Ця методика

базується на опитуванні студентів за допомогою анкет з 44 запитань, які оцінюються за шкалою від одного до п'яти. Результати обробляються, використовуючи шкали 2, 3 і 4, які відображають різні рівні мотивації студентів у процесі навчання.

Студенти з домінуючою 4-ю шкалою мають мету отримати нові знання, необхідні для обраної професії, активно аналізують і розв'язують проблемні питання, і, як правило, досягають успіхів у навчанні. Ті, у кого переважає 3-я шкала, також мають прагнення до пізнавальної діяльності і утримують середній рівень мотивації. Але студенти з перевагою 2-ї шкали виявляють бажання пасивної поведінки, спрямовують більшість зусиль на відпочинок і мають ціль отримати диплом без додаткових зусиль.

Методику рекомендується проводити кілька разів протягом навчального року для відстеження змін у мотивації студентів та їхнього зацікавлення у навчанні. Важливо враховувати як високі результати (бали вище 40), так і низькі результати, що знаходяться в межах середніх значень, оскільки вони можуть вказувати на тенденцію до змін у мотивації студентів до навчання.

Методика Д. Леонтєва «Смисложиттєвих орієнтацій» [44] призначена для визначення життєвих цілей, які людина може досягти у майбутньому та їх вплив на формування її поточних цілей на основі минулого досвіду. Ця методика складається з двадцяти пар протилежних тверджень, які респондентам пропонується для оцінки у спеціальному бланку. Під час обробки результатів використовуються п'ять шкал:

1. Спрямованість в майбутнє та реальність оцінювання поточних цілей.
2. Емоційне забарвлення життя та спрямованість на події минулого.
3. Відчуття продуктивності життя.
4. Віра в себе та відповідність цьому особистих цілей.
5. Переконання в здатності самостійно контролювати життя та досягати поставлених цілей.

Методика М. Рокич «Ціннісні орієнтації» передбачає ранжування списків із інструментальних та термінальних цінностей, кожен із яких складається з вісімнадцяти положень. Термінальні цінності вказують на те, які цілі вважаються найважливішими для особистого життя та вимагають настійних зусиль для досягнення, тоді як інструментальні цінності відображають переконання та поведінку, які вважаються найкращими в різних життєвих ситуаціях [46].

Методика «Професійна готовність» А. Чернявської призначена для визначення рівня готовності студентів до обраної професії. Ця методика містить 99 запитань, на які студентам необхідно відповісти позитивно чи негативно у спеціальному бланку для відповідей. Вона включає п'ять шкал, кожна з яких визначає певні аспекти особистості студента:

1. Рівень самостійності.
2. Знання про професію та її місце на ринку праці.
3. Здатність обирати шлях розвитку та планувати його.
4. Налаштування відповідно до професійних вимог [56].

«Опитувальник професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів» У. Родигіної [58], допомагає діагностувати два аспекти професійної ідентичності студента: його залученість до професійних процесів та ставлення до обраної ним професії. Ця методика містить 21 твердження, які оцінюються за п'ятибальною шкалою у спеціальному бланку для відповідей. Під час обробки результатів використовуються чотири шкали:

1. Емоційна забарвленість, пов'язана з обраною професією.
2. Емоційна забарвленість, не пов'язана з обраною професією.
3. Активність в обраній професії.
4. Відношення студента до обраного профілю навчання.

Результати діагностики студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за допомогою цих методик представлені у наступному підрозділі.

2.2 Результати емпіричного дослідження професійної ідентичності студентів-психологів

Проблема формування професійної ідентичності майбутніх психологів обговорюється в багатьох наукових дослідженнях, але з зростанням кількості студентів, які обирають професію психолога, виникає необхідність дослідити цю проблему більш детально. Професійна ідентичність є важливою складовою роботи кваліфікованих психологів, тому її формування є ключовим аспектом професійної підготовки.

Одним із основних чинників у формуванні професійної ідентичності є рівень мотивації студентів до здобуття нових знань у сфері психології. Для дослідження цього чинника була використана **методика «Мотивація професійного навчання» (автор В. Каташев)** (див. Додаток А). Результати дослідження засвідчили, що високий рівень мотивації характерний для 27 % студентів заочної форми навчання, тоді як у студентів денної форми навчання цей показник становить лише 15 % від усіх опитаних студентів. Серед тих, у кого виявлена висока мотивація, спостерігається схильність до аналізу та розв'язання складних питань, а їхнім головним прагненням під час навчання є отримання нових знань та навичок, які їм будуть корисні в майбутній професійній діяльності. Ці студенти володіють високими успіхами в навчанні і виявляють бажання для подальшого професійного розвитку.

Нормальний рівень мотивації переважає серед усіх респондентів, але він найвищий у групі студентів денної форми навчання – 77 %, і нижчий серед студентів заочної форми навчання – 51 %. Ті, у кого нормальний рівень мотивації, не відстають значно від тих, у кого виявлена висока мотивація, але вони не виявляють настільки вираженого бажання до максимального професійного розвитку та пізнання під час навчання. Вони також мають схильності до пізнавальної діяльності та бажання освоювати обрану професію.

Середній рівень мотивації був виявлений у 22 % студентів заочної форми навчання, а у студентів денної форми навчання, цей показник виявився на рівні – 8 %. Досліджувані, які мають середній рівень мотивації, зазвичай прагнуть отримати диплом і завершити навчання без додаткових зусиль і вкладення в навчання. Вони спрямовують свої зусилля на організацію свого вільного часу. Зазвичай це оптимісти, які відносяться до студентського життя пасивно або уникають участі в ньому.

Низький рівень мотивації до навчання може бути результатом невдоволення навчанням в вищому навчальному закладі.

Результати діагностики за цією методикою представлені на рисунку 2.1.

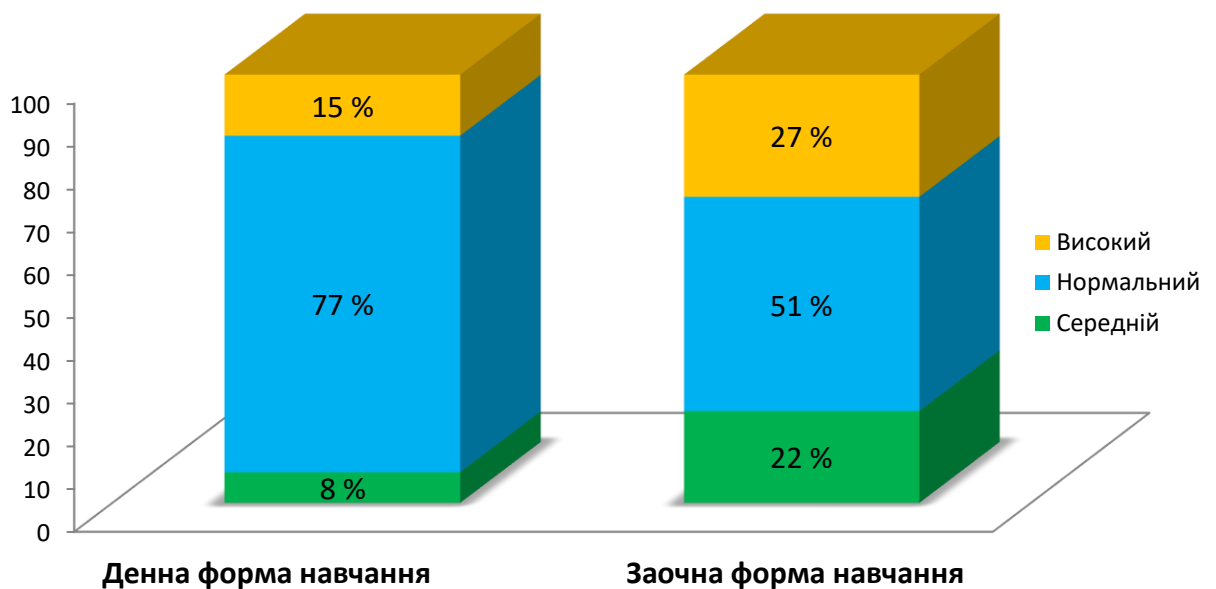

Рисунок 2.1 - Кількісні показники рівнів мотивації студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за методикою «Мотивація професійного навчання» В. Каташева

Порівнюючи студентів денної форми навчання та заочної форми навчання, слід зауважити, що найвищі бали за четвертою та третьою шкалою належать студентам денної форми навчання, що свідчить про те, що в середньому ці студенти є більш успішними та продуктивними у мотивації до вивчення та освоєння нового матеріалу. Це може бути пов'язано з насиченим

навчальним графіком, який допомагає оптимально засвоювати предмети, а також з рівнем їх цікавості для студентів. На відміну від цього, студенти заочної форми навчання мають більш низькі бали, що може свідчити про високу складність наданого матеріалу, що призводить до пониження рівня мотивації та ускладнює процес формування професійної ідентичності. Іншими словами, бали по всіх трьох шкалах для цих студентів є нижчими, що може вказувати на тенденцію до зменшення мотивації та інтересу до професійного навчання. Це може бути спричинене високими вимогами, великою кількістю навчального матеріалу та його складністю, а також можливо, що для цих студентів професійна підготовка не є пріоритетом в їхньому житті, можливо, через складні життєві умови та нереалістичні очікування щодо навчання на обраній спеціалізації.

За методикою Д. Леонтєва «Смисложиттєвих орієнтацій» (див. Додаток Б), яка призначена для визначення життєвих цілей, яких людина може досягти у майбутньому та їх вплив на формування її поточних цілей на основі минулого досвіду, було виявлено, що високий рівень смислових орієнтацій спостерігається практично однаково в усіх групах, тобто у студентів денної форми навчання – 7 %, а у студентів заочної форми навчання – 8 %, що свідчить про те, що у цих групах є студенти у яких, сформовані життєві цілі, свідомість та насиченість життя емоціями. Такі особи можуть керувати своїм життєвим шляхом і здатні реалізовувати свої задуми, оскільки мають достатньо сил для їх втілення.

Показник вище середнього рівня, виявлений в групі студентів денної форми навчання, продемонстрував – 44 %, а у студентів заочної форми навчання – 65 %. Досліджувані цього рівня є цілеспрямованими особистостями, які сприймають своє життя як насичене різноманітними подіями та емоціями. Для них характерні продуктивність і достатня свобода вибору в житті, а також здатність самостійно приймати рішення і нести відповідальність за їхні наслідки. Такий рівень смислових орієнтацій є оптимальним і сприяє кращому розвитку професійної ідентичності.

Середній рівень смислових орієнтацій, у групі студентів денної форми навчання, становить – 34 %, а в групі студентів заочної форми навчання – 20 %. Такі результати вказують на дисгармонію в житті і певні труднощі у визначенні та досягненні життєвих цілей. Цим студентам часто не властива чіткість думок і висока відповідальність. Іноді вони можуть вважати своє життя недостатньо насиченим або бути незадоволеними певними його аспектами.

Рівень нижчий за середній виявився лише у декількох студентів, і становить у групі студентів денної форми навчання – 15 %, а у групі студентів заочної форми навчання – 7 %, що свідчить про труднощі у визначенні життєвої мети і керуванні подіями у їхньому житті. Вони не вміють ефективно використовувати інформацію для поліпшення свого життя та емоційного стану. Це може впливати на їхній низький рівень успішності.

Результати діагностики за цією методикою представлені на рисунку 2.2.

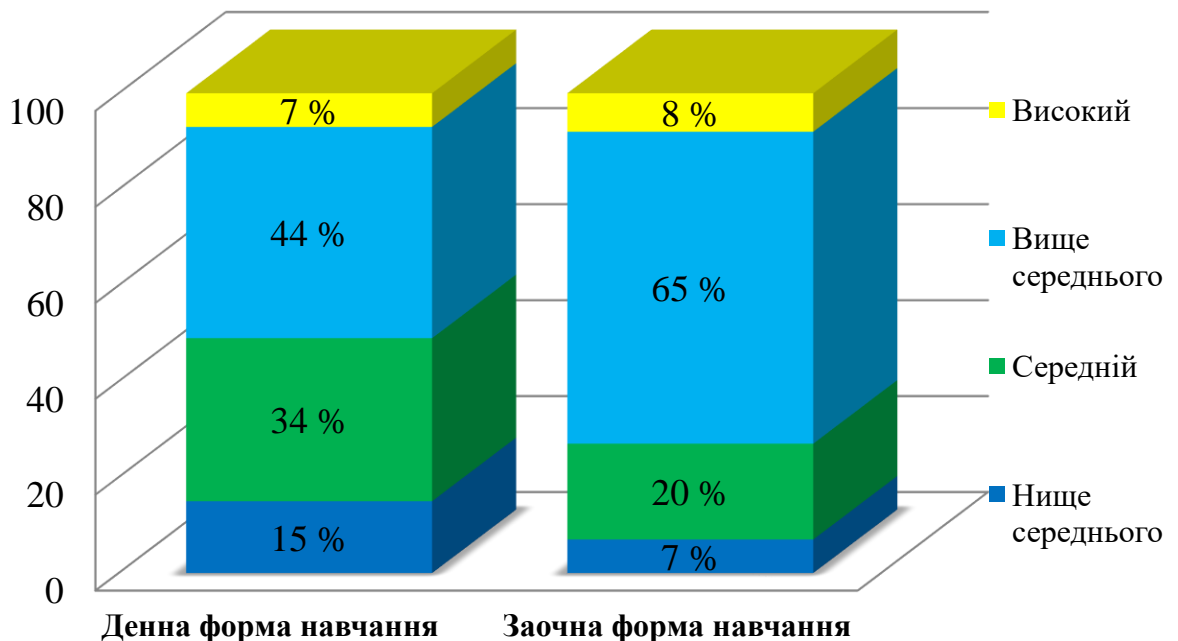

Рисунок 2.2 - Показники життєвих цілей студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій» Д. Леонтєва

Отже, середньо найвищими показниками смислових орієнтацій володіє група студентів заочної форми навчання, а студенти денної форми навчання демонструють дещо нижчі показники. Ймовірно, це пов'язано з особливостями форм навчання, так як студенти заочної форми навчання дещо старші за віком, більшість з них вже мають власні родини, та більшість з них вже є працюючими, що в свою чергу, на порядок, відрізняє їх від студентів денної форми навчання, у сформованості та прояву їх смислових орієнтацій. Такі результати сприяють формуванню досліджуваного явища і позитивно впливають на досягнення вищих рівнів професійної підготовки.

За методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокич (див. Додаток В), яка дозволяє дослідити інструментальні та термінальних цінностей, були отримані такі результати.

Термінальні цінності, які включають здоров'я, любов, наявність хороших і вірних друзів, щасливе сімейне життя виявилися важливими для студентів денної та заочної форми навчання. Це свідчить про актуальність цих цінностей в їхньому житті. Любов та щасливе сімейне життя мають важливе значення для багатьох людей, і це може впливати на їхню майбутню роботу в області психології.

Термінальні цінності також можуть сприяти позитивним відносинам з клієнтами та колегами, оскільки вони спрямовані на моральні та духовні аспекти життя.

Натомість цінності, такі як щастя інших та творчість, займають останні місця серед термінальних цінностей. Це може вказувати на менше обдумування їхнього значення у щоденному житті та більше акценту на особистих інтересах та збереження психологічного здоров'я. Тим не менш, відчуття щастя та можливість виразити себе через творчість є важливими для психолога і можуть сприяти професійному розвитку та запобіганню професійному вигоранню.

Цінності, які вважаються основними: 1) здоров'я; 2) любов; 3) наявність близьких та надійних друзів; 16) щасливе сімейне життя; 17) радість і щастя інших людей; 18) можливість виразити себе творчо.

Результати діагностики термальних ціннісних орієнтацій представлені на рисунку 2.3.

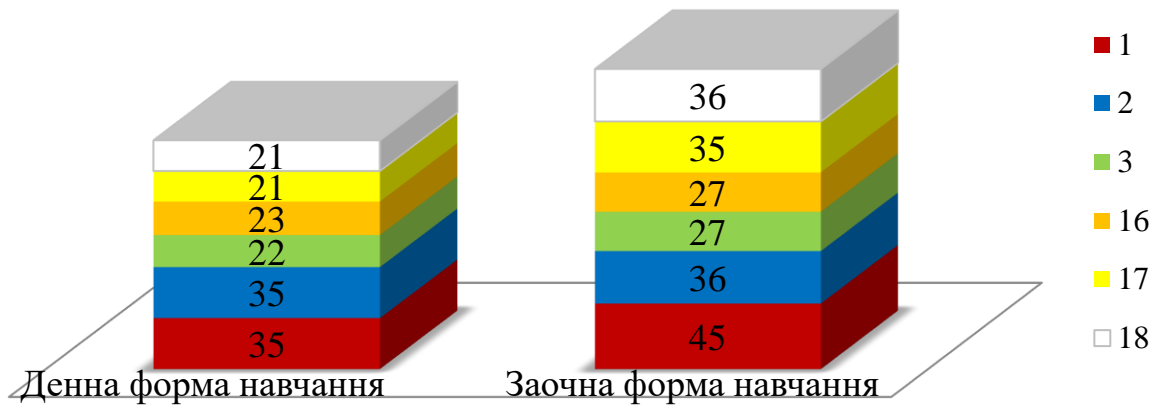

Рисунок 2.3 - Кількісні показники термальних ціннісних орієнтацій студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіч

Аналіз інструментальних цінностей показує, що для досліджуваних студентів найбільш важливими є вихованість, життєрадісність та широта поглядів. Це свідчить про позитивний характер їхніх цінностей та готовність розвивати позитивні риси особистості.

У групі студентів денної форми навчання спостерігається певна конфліктність, оскільки вони розмістили «непримиренність до недоліків у собі та інших» на обох кінцях ціннісного спектра. Це може вказувати на конфлікт у формуванні їхніх цінностей та може впливати на їхню роботу з клієнтами. Можливо, це пов'язано з особистими травмами та переживаннями, що вплинули на формування їхніх цінностей.

Такі результати показують, що студенти денної форми навчання можуть мати складнощі в роботі з клієнтами не лише через недостатній

досвід, але й через можливий перенос особистих проблем та некоректних цінностей на клієнта.

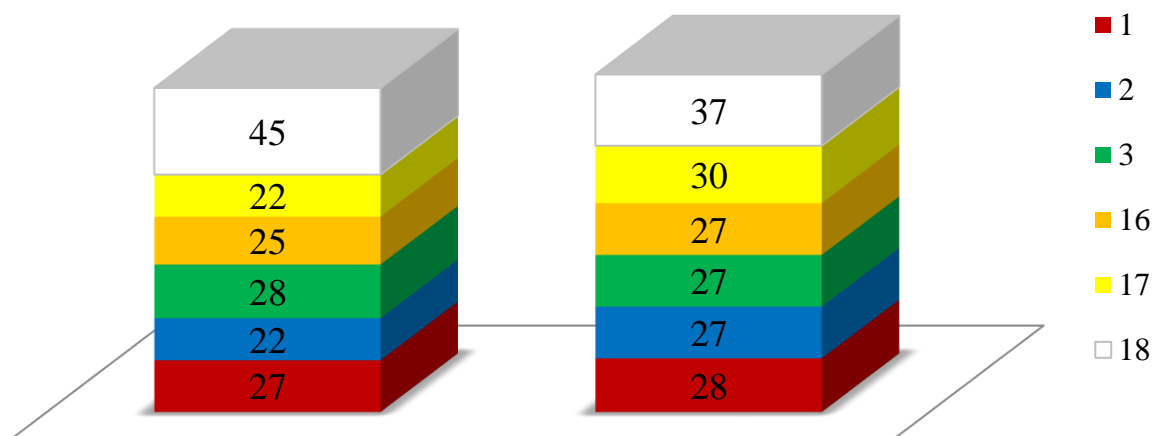
Також вони вказують на важливість формування позитивних цінностей та професійних комунікацій в студентському середовищі, оскільки одногрупники є першими колегами для майбутніх спеціалістів і можуть впливати на формування їхньої професійної ідентичності та комунікаційних навичок.

Загальною тенденцією, яку спостерігали у студентів денної та заочної форми навчання, є спрямованість на добродесні цінності, такі як любов і сімейне щастя. Це важливі аспекти для формування здорових цінностей майбутніх спеціалістів.

Проте, у деяких студентів денної форми навчання, можна виявити нездоровий підхід до формування цінностей. Це може бути результатом складного життєвого шляху, особливостей в груповій динаміці, а також відмінностей у мотивації щодо обраної професії.

Цінності, які є засобами досягнення: 1) культура та вихованість; 2) позитивне налаштування; 3) прагнення до виправлення власних та чужих недоліків; 16) готовність приймати різноманітність поглядів; 17) чесність; 18) спроможність співчувати.

Результати діагностики інструментальних ціннісних орієнтацій представлені на рисунку 2.4.

Денна форма навчання Заочна форма навчання

Рисунок 2.4 - Кількісні показники інструментальних ціннісних орієнтацій студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіч

Загалом, ці спостереження показують, що досліджувані, як студенти денної так і заочної форми навчання, мають позитивні цінності, які сприяють формуванню їхньої професійної ідентичності як психологів. Для їхнього подальшого успішного розвитку в галузі психології важливо підтримувати ці цінності, збільшувати рівень обізнаності і мотивації для професійного навчання. Це допоможе створити висококваліфікованих професіоналів у сфері психології.

За методикою **«Професійна готовність» А. Чернявської** (див. Додаток Д), яка призначена для визначення рівня готовності студентів до обраної професії, було виявлено, що високий рівень професійної готовності спостерігається у студентів денної форми навчання на рівні 42 %. У той час як у студентів заочної форми навчання цей показник становить 57 %. Ці студенти володіють усвідомленою поведінкою, мають глибокі знання у своїй галузі і вміють адекватно визначати свої професійні цілі. Вони в змозі виділити головні пріоритети та обрати конкретний професійний шлях, що сприяє їх кар'єрному зростанню і саморозвитку, а також допомагає знайти рівновагу в житті.

Можливо, такі результати зумовлені тим, що деякі студенти заочної форми навчання, можуть вже мати роботу яка наближена до їх майбутньої професійної діяльності, якою вони займаються на повний робочий день, і це впливає на їхню готовність до навчання. Деякі з студентів денної форми навчання, можуть надавати перевагу підробітку над навчанням, що може впливати на їхню успішність в університеті.

Середні результати, що продемонстрували студенти денної форми навчання констатують їх показник на рівні 58 %, а показники студентів заочної форми навчання виявилися на рівні 43 %. Для цих студентів

характерні високий рівень засвоєння матеріалу та наявність творчого підходу до навчання. Вони визначають чіткі цілі та мають ясне бачення шляху до їх досягнення. Ймовірно, такі результати обумовлені фазою самовизначення особистості, що є характерною для даного вікового періоду. Юнаки та юначки можуть сумніватися в правильності свого вибору професійного шляху, що включає в себе спеціальність для навчання на майбутню професію. Крім того, високі вимоги, які студенти пред'являють до самих себе, а також зовнішні вимоги, можуть підсилити цю неспокійність. У цьому контексті також важко вивчати складний матеріал та об'єднувати різні наукові напрямки в майбутній професійній діяльності.

Результати діагностики за цією методикою представлені на рисунку 2.5.

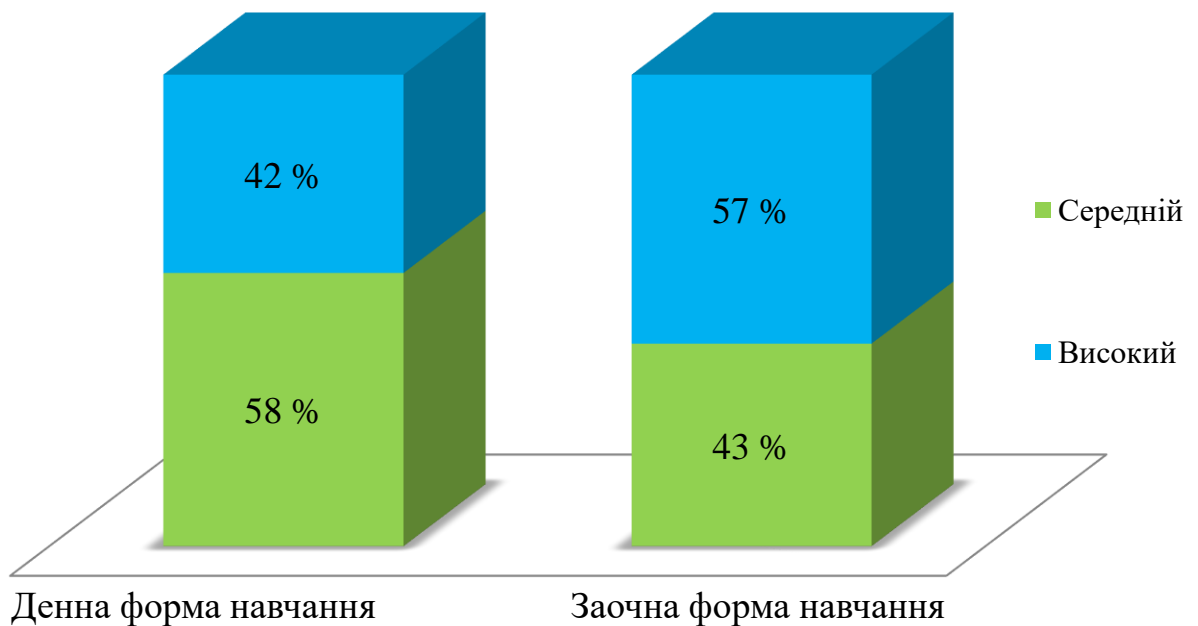

Рисунок 2.5 - Кількісні показники професійної готовності студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за методикою «Професійна готовність» А. Чернявскої

Отже, вибірка, яку ми досліджували, демонструє готовність до професійної діяльності та володіє всіма необхідними здібностями. Це позитивний сигнал для розв'язання нашої постановки завдання. Але,

порівнюючи результати цього дослідження з попередніми, варто зазначити, що для деяких студентів вступ у професію не обов'язково пов'язаний із обраною професією чи напрямом психологічної діяльності. Частина вибірки може вже мати певну професію, яка їм до вподоби, але це не обов'язково пов'язано із їхньою освітою в галузі психології. Також низький рівень мотивації може бути результатом надмірних очікувань від навчання та отриманої спеціальності, які разом із складнощами навчального процесу можуть пояснити такі результати. Імовірно, тільки невелика частина досліджуваної вибірки обере кар'єру в психології, якщо не відбудуться позитивні зміни в факторах, що впливають на їх особистість.

При дослідженні за **«Опитувальник професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів» У. Родигіної** (див. Додаток Ж), який спрямований на діагностику таких двох аспектів професійної ідентичності студента, як його залученість до професійних процесів та ставлення до обраної ним професії, були отримані наступні результати.

Високий рівень зацікавленості в психології виявлений у студентів денної форми навчання, склав 27 %, а у студентів заочної форми навчання цей показник виявився на рівні 16 %. Це свідчить про те, що майбутні фахівці відчують позитивні емоції стосовно обраної професії. Вони вміють розпізнати користь цієї професії для суспільства, для самих себе і для своєї оточуючої середовища, що зазвичай впливає на вибір професії психолога. Такі результати також можуть вказувати на домінуючий вплив емоційної атмосфери на особистість досліджуваних. Це може призвести до нестійкої поведінки та сприяти частій зміні цілей та мотивації в професійній сфері. Причинами таких результатів можуть бути віковий період, коли емоції виявляються найсильніше, та наближення кінця навчального року, що може викликати бажання деяких студентів відпочити.

Середня оцінка позитивного ставлення до професії психолога, у студентів денної форми навчання становить 22 %, а у студентів заочної форми навчання 49 %. Це свідчить про те, що ці студенти реалістично

оцінюють професію, бачать як її позитивні, так і негативні аспекти. Вони розуміють, що психологія - це складна та відповідальна сфера, яка вимагає постійного розвитку та самовдосконалення, і не завжди отримує загальне визнання. Такий реалістичний погляд є важливим для формування професійної ідентичності, оскільки стимулює розвиток в спеціальності навіть в умовах негативних аспектів, таких як стреси та висока вимоги до самого себе. Майбутні психологи, які розуміють усі аспекти своєї професії, можуть досягати в ній вищих рівнів ідентичності та внести корисні інновації, успішно співпрацювати з клієнтами, колегами та сім'єю.

Деякі студенти виявили низький рівень емоційного ставлення до професії психолога, а саме у студентів денної форми навчання цей показник було констатовано на рівні 51 %, а у студентів заочної форми навчання 35 %. Це свідчить про їхнє негативне ставлення до цієї професії, можливо, через постійну необхідність навчатися у дистанційному форматі та складнощі з матеріалами для вивчення. Більшість студентів цієї групи можуть почувати розчарування в обраній діяльності, можливо через нереалістичні очікування та високі вимоги до себе, або через негативне ставлення зі сторони інших людей, які можуть не розуміти суть роботи психолога.

Результати діагностики, показників переважання емоцій у професійній ідентичності студентів за цією методикою, представлені на рисунку 2.6.

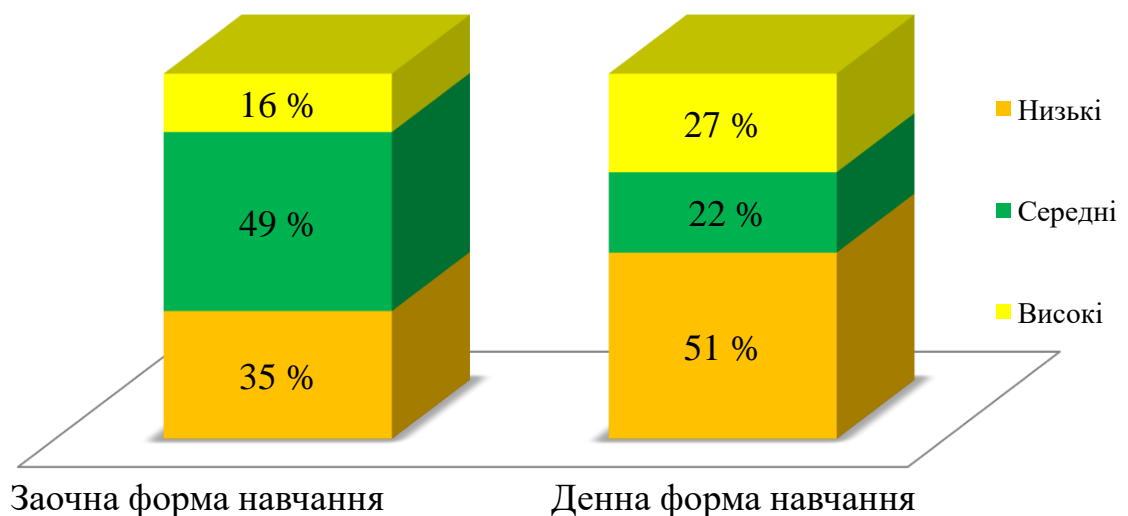

Рисунок 2.6 - Кількісні показники переважання емоцій у професійній ідентичності студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за опитувальником «Професійної ідентичності студентів - майбутніх психологів» У. Родигіної

При дослідженні активної позиції у вивченні майбутньої професії психолога, високий рівень цієї активності у студентів денної форми навчання спостерігається у 28 %, а у студентів заочної форми навчання цей показник виявився на рівні 22 %. Ці результати показують, що ці студенти дуже зацікавлені у вивченні матеріалу, беруть активну участь у науковому житті свого навчального закладу. Зазвичай такі студенти вже мають чітке уявлення про свою майбутню професійну діяльність і старанно вдосконалюють свої навички.

Середній рівень активності в освоєнні професії у студентів денної форми навчання був виявлений на рівні 36 %, а у студентів заочної форми навчання на рівні 63 %. Це свідчить про те, що більшість студентів менш зацікавлені в процесі навчання та не завжди демонструють великий інтерес до матеріалу. Хоча вони мають потенціал для наукової роботи, але через сумніви у своєму виборі професії, вони не завжди використовують свої здібності.

Низький рівень активності спостерігається у студентів денної форми навчання на рівні 36 %, а у студентів заочної форми навчання на рівні 15 %. Такі студенти не зацікавлені в навчанні і рідко докладають зусиль для вивчення додаткового матеріалу. Вони можуть вважати це непотрібним, оскільки не вірять в доцільність обраної професії та виявляють негативне ставлення до неї. Отримані результати можуть бути наслідком високої складності навчального матеріалу, відсутності мотивації та негативних установок стосовно професії.

Результати діагностики, показників активності у професійній ідентичності студентів, за цією методикою представлені на рисунку 2.7.

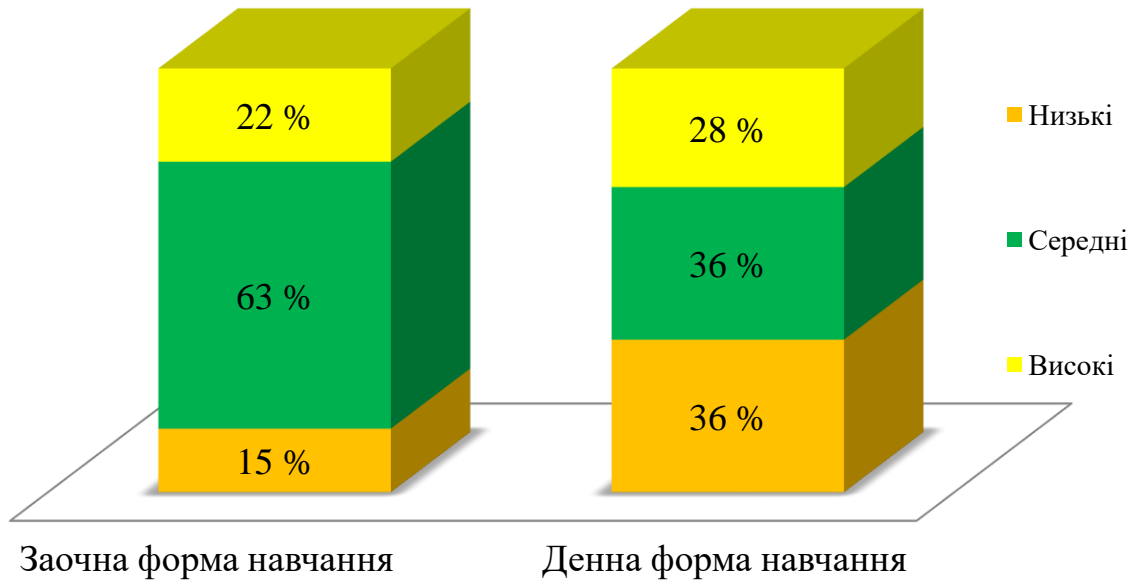

Рисунок 2.7 - Кількісні показники активності у професійній ідентичності студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання за опитувальником «Професійної ідентичності студентів - майбутніх психологів» У. Родигіної

Отже, порівнюючи студентів денної та заочної форми навчання, важливо зазначити, що студенти денної форми навчання, в загальному, продемонстрували показники гірші, за студентів заочної форми навчання. Також варто зазначити що у них спостерігається переважання високого рівня зацікавленості в професії. Це може пояснюватися бажанням студентів стати психологами та розпізнанням багатьох переваг у цій професії.

Висновки до другого розділу

У розділі здійснено аналіз емпіричного дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів, на підставі чого сформульовано низку положень, зокрема:

1. Констатовано, що найвищі бали за більшістю методик отримані студентами заочної форми навчання. Це свідчить про їх більшу зацікавленість в розвитку обраної професійної діяльності. Іншими словами,

студенти заочної форми навчання виявилися більш продуктивними в мотивації для вивчення та опанування нового матеріалу. Це може бути пов'язано з більшим усвідомленням ними своєї майбутньої професії та з їх практично-орієнтованою зацікавленістю щодо навчального матеріалу, який вони вивчають.

2. Встановлено, що у групах студентів денної та заочної форми навчання переважають високі показники інтересу до обраної професії та мотивації для професійного навчання. Це може бути результатом усвідомлення студентами своєї бажаності стати психологами і виявленням переваг, які переважають над можливими негативними сторонами професії.

3. Досліджено, що у більшості досліджуваних студентів спостерігаються гармонійні ціннісні орієнтації, які, в поєднанні з результатами всіх обраних методик, свідчать про сприятливі умови для формування та розвитку професійної ідентичності. Ці дані також підкреслюють якісне формування висококваліфікованих спеціалістів.

4. При опрацюванні результатів методики оцінки життєвих орієнтацій констатовано, що студенти заочної форми навчання відзначаються вищими показниками в цій методиці (64 %). Це свідчить про їхню готовність брати на себе відповідальність за власні вчинки і прийняті рішення, що сприяє досягненню вищих результатів у професійній підготовці.

Натомість студенти денної форми навчання мають нижчі бали за цією методикою (44 %), що може свідчити про високу складність матеріалу, що вивчається. Це може призвести до зниження мотивації та ускладнення процесу формування професійної ідентичності у цих студентів. Також це свідчить про менший інтерес до засвоєння глибоких професійних знань.

5. Виявлено, що у студентів денної та заочної форми навчання, відзначається загальна спрямованість на цінності, які включають в себе принципи доброчесності, любові та сімейного щастя. Ці аспекти вважаються ключовими факторами у формуванні здорового майбутнього спеціаліста з відповідними цінностями. Проте деякі студенти, виявляють відсутність

групової узгодженості щодо цінностей. Це може бути наслідком низької спільності в групі та різниці в особистих пріоритетах стосовно засвоєння професійних навичок майбутніми психологами.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ

3.1. Програма формування та сприяння розвитку професійного самовизначення студентів-психологів

Розвиток особистості в контексті професійної кар'єри є складним та багатогранним процесом, який піддається впливу численних зовнішніх чинників. Університетське навчання надає студентам загальні знання та навички, а також допомагає формувати їх уявлення про обрану професію. Проте на старших курсах студенти, які вже визначилися зі своєю спеціальністю, більше акцентують на професійних знаннях та навичках, здобувають більше практичного досвіду та досягають глибшого професійного самовизначення.

Слід зауважити, що важливу роль в цьому процесі відіграють практичні стажування, запропоновані університетом, а також написання наукових статей і робіт. Під час стажування студенти мають можливість ознайомитися з реальною психологічною практикою, брати участь в ній та виконувати завдання, що допомагає їм краще інтегруватися в обрану професію. Паралельно співпраця з науковими керівниками розширює їхнє наукове бачення та допомагає відкривати нові аспекти в галузі психології. Важливу роль в цьому процесі відіграють також взаємовідносини між студентами та викладачами, оскільки вони передають необхідні професійні знання та стимулюють студентів розвиватися в обраній сфері [3].

На основі проведеного констатувального експерименту були виявлені основні чинники, які впливають на становлення та формування професійної ідентичності майбутніх психологів. Шляхом аналізу було встановлено головні фактори, що впливають на формування рівня професійної

ідентичності майбутніх психологів, включаючи такі аспекти, як комунікативна толерантність, активна позиція у професійному розвитку, високий рівень пізнавальної активності і переважання «емоційного каналу емпатії».

Ці фактори виявилися ключовими для студентів денної форми навчання, і тому на їх основі було розроблено основний профіль розвитку. Також важливо відзначити, що ціннісні орієнтації студентів спрямовані на принципи любові та моралі, що сприятиме їхньому успішному професійному розвитку з етичними цінностями. Більшість респондентів виявили добре розвинену професійну готовність. Аналізуючи професійну ідентичність студентів-психологів, важливо відзначити, що майже половина з них має недостатньо сформовану ідентичність у професії психолога, і приблизно четверта частина має низький рівень ідентифікації, що свідчить про необхідність корекційних заходів для їх розвитку [13].

На підставі отриманих дослідженням результатів було розроблено програму розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів. Ми визначили ключові фактори, які впливають на формування і розвиток ідентичності: мотивація до навчання, реалістичне уявлення про професію та самосвідомість у ролі психолога.

Суттєвою частиною цієї програми є робота зі студентами денної форми навчання, спрямована на покращення їхніх результатів та сприяння розвитку високого рівня професійної ідентичності. Отже, наша програма містить такі завдання:

- Збільшення мотивації до навчання.
- Перегляд нереалістичних уявлень стосовно майбутньої професії та особистої поведінки студентів.
- Визначення власної ролі студента у професійному розвитку та майбутній кар'єрі [17].

Для виконання вищезазначених завдань було враховано такі форми роботи:

1. Тематичні семінари, які розширяють розуміння студентів щодо важливості глибокого вивчення предметів, які їм надаються, а також додаткових дисциплін. Вони також допоможуть студентам усвідомити своє ставлення до життєвих ситуацій і їх власної самоідентифікації в цих ситуаціях.

2. Консультування та групова робота використані для надання інформації щодо зміни поведінки та формування нових, більш адаптивних підходів, які допоможуть у досягненні професійної ідентичності майбутніх психологів.

3. Тренінгові заняття сприятимуть розвитку комунікативних навичок, поліпшенню міжособистісної взаємодії та нададуть досвіду виконання нових ролей, що поліпшить сприйняття студентами самих себе в ролі психолога. Їх уявлення про майбутню кар'єру стануть чіткішими, і вони розвиватимуться як професіонали у галузі комунікації.

4. Дискусії використовуватимуться для вирішення ключових проблемних питань, зниження можливої тривоги і збагачення досвіду. Вони також сприятимуть розвитку комунікативних здібностей студентів [3, 27, 55].

При взаємодії зі студентами важливо використовувати різноманітні форми роботи з метою зробити навчання цікавішим і сприяти розвитку їх адаптивних навичок, що стане корисним в майбутній професійній діяльності. Окрім зазначених форм роботи, варто розглянути такі можливості:

1. *Перегляд фільмів* сприятиме формуванню у студентів більш реалістичного та повного розуміння самого себе та інших. Вони зможуть розвивати нові способи взаємодії, основуєчись на знаннях, які вони отримали під час перегляду фільмів. Це також допоможе підвищити їх розуміння цінностей обраної професії і відповідно покращити рівень ідентичності в ній, а також розвинути комунікативні навички. Для кращого засвоєння матеріалу і формування більш реалістичного уявлення про професійну діяльність, важливо дати студентам можливість обговорювати свої думки та враження, які вони отримали в ході перегляду фільмів, і

направляти їх на роздуми про те, як це може впливати на їхню майбутню роботу та які аспекти сюжету є важливими для їх професійної діяльності [75].

2. *Презентації, відеоматеріали* та інша творча діяльність дозволять студентам показати своє бачення роботи психолога, як вони себе у ній уявляють, і представити її на сучасному етапі розвитку. Вони можуть пояснити, чому ця професія є важливою для суспільства та в яких галузях вона використовується.

3. *Проведення психологічних тренінгів* допоможе розвивати реалістичні уявлення, формувати комунікативні навички, знизити рівень тривожності та стимулювати самовдосконалення майбутніх професіоналів [3].

Розроблена програма ґрунтувалась на принципах особистісно-орієнтованого виховання за концепцією Івана Беха [5]. Згідно з цими принципами, викладач повинен бачити кожного студента як унікальну особистість і заохочувати їх до самостійного вивчення поза аудиторією. Він не лише надає матеріали для навчання, але й включає саму людину у процес пізнання, стимулюючи розвиток особистості. Це сприяє підвищенню мотивації до навчання та саморозвитку.

Отже, було створено програму розвитку, яка складається з таких компонентів:

1. *Інформаційно-смісловий* – включення форм роботи, які будуть цікавими, зрозумілими та актуальними для студентів.

2. *Діагностичний* – застосування методів, що дозволяють швидко діагностувати уявлення студентів про характерні особливості обраної ними професії та їх професійну ідентичність.

3. *Розвивальний* – використання методів, спрямованих на розвиток обраної теми.

Для успішного впровадження розвивальної програми було використано міні-лекції, розвивальні вправи, групову роботу, презентації, творчі завдання, інтелектуальні ігри, аналіз ситуацій у професії та інші методи. Основні

методи роботи дозволяють ефективно поєднувати зазначені форми роботи, забезпечуючи поєднання теорії та практики в програмі.

Ефективність запропонованої програми може бути покращена, якщо буде забезпечено комфортні умови для роботи. Наприклад, розміщенням великого простору у кабінеті для виконання активних вправ, що дозволить студентам працювати без відволікання одне від одного. Також необхідна наявність необхідних матеріалів, таких як папір, олівці, мультимедійні системи, окремі записники для кожного учасника, бейджі або стікери для імен, анкети, тести та опитувальники, що використовуються у рамках програми.

При старті колективної роботи важливо мати стабільну групу та організувати робочий процес, включаючи перерви на каву, обіди та наступні зустрічі.

Програма «Становлення психологічної ідентичності у студентів психологів» розрахована на 9 занять по 60 хвилин кожне. Ці заняття поділені на три блоки з власними завданнями.

Експеримент здійснювався серед студентів четвертого курсу спеціальності 053 «Психологія» Хмельницького національного університету.

Перший блок мав на меті поліпшення саморозуміння учасників та створення реалістичних життєвих орієнтирів. Це включало формування адекватної самооцінки через відображення над собою та аналіз власних дій та їх причин. Основна мета програми розвитку стосувалася професійної ідентичності, і в цьому блоку основна увага приділялася переосмисленню стереотипних уявлень про професію психолога, які можуть залишатися навіть у старших студентів і погіршувати їхню мотивацію до професійного розвитку. Це включає як навчання у закладі вищої освіти, так і участь у спеціалізованих курсах, майстер-класах, семінарах та тренінгах, які грають важливу роль у формуванні професійних навичок, що є ключовими для успішної діяльності.

Другий блок спрямований на розвиток ціннісних орієнтацій, які є важливою частиною формування професійної особистості. Під час навчання це набуває особливого значення, оскільки студенти визначають свій життєвий шлях і можуть відчувати сумніви через складність та іноді нестійкий інтерес до матеріалу. Комунікативна сфера також потребує уваги, оскільки через спілкування ми отримуємо та передаємо велику кількість інформації. Якщо кожен етап формування професійної ідентичності пройде якісно, це сприятиме більш високому рівню майбутньої роботи та підвищить професійну ідентичність ще на стадії навчання і становлення як психолога.

Третій блок спрямований на поліпшення взаємодій студентів з однокурсниками, викладачами, практикуючими психологами та іншими представниками професії, як поза межами закладу вищої освіти, так і в ньому. Цей аспект розвитку націлений на поліпшення комунікативних навичок, які важливі для професійного розвитку, а також на розвиток професійної обізнаності. Ці аспекти взаємозв'язані, оскільки професіоналізм психолога залежить від його здатності спілкуватися з клієнтами, колегами та керівництвом. Якість отриманої інформації і спосіб її передачі значно впливають на професіоналізм. Таким чином, питання міжособистісної взаємодії грає важливу роль у становленні та розвитку професійної ідентичності майбутніх фахівців у галузі психології.

Цей тренінг призначений для розвитку вмінь встановлення живого та взаємно корисного діалогу, наукового слухання та взаємодії з партнером у розмові. Він навчить вірно слухати і спілкуватися, знаходити загальні цілі та зацікавленість для всіх учасників, незалежно від їх соціального статусу. Завдання спрямовані не лише на розвиток комунікаційних навичок, але й на усвідомлення самого процесу спілкування, власної ролі в ньому та потреби в міжособистісній взаємодії. Людина є соціальною істотою, і такий вид взаємодії є природною частиною її життя. Усвідомлення цієї потреби покращить процес розвитку ціннісної взаємодії між особистостями в професійній сфері та поза нею.

Описані блоки складаються з трьох занять кожен. Перше заняття спрямоване на знайомство учасників групи, встановлення правил, створення комфортної атмосфери та вирішення організаційних питань. Це важливий етап для створення сприятливого середовища для розвитку необхідних навичок серед учасників, тож пропуск або заміна цього заняття може негативно вплинути на напрямок розвивальної програми.

Останнє заняття має на меті завершення програми, де учасники визначатимуть найважливіші для них аспекти, які вони взяли з пройдених занять. Це дасть їм змогу порівняти свій особистісний шлях та розвиток в ході програми. Такий процес покращить їх самоусвідомленість та, відповідно, ефективність проходження програми. Останнє заняття визначене як завершальний етап, який сприятиме підсумкам у групі та аналізу ефективності проведеної роботи. Це також чудовий момент для обміну досвідом серед учасників.

Більшість занять мають структуру, що складається з традиційних частин, включаючи вступ, основну частину та завершальну частину. На початку кожного заняття проводиться вступ, який включає обговорення між учасниками того, що сталося в їхньому житті та які події, думки або ідеї виникли під час перерви між заняттями. Важливо також обговорити результати попереднього заняття та готовність групи до наступного. Це дозволяє визначити, як група налаштована на подальшу роботу і коригувати завдання відповідно.

Основна частина заняття включає в себе роботу з відібраними розвивальними вправами та іграми, які можуть бути індивідуальними або груповими. Важливою формою роботи може бути колективна робота в малих групах на платформі Zoom, що дозволяє більше використовувати особисті ресурси для набуття нових навичок та вмінь. У процесі роботи в групі можуть використовуватися інші методи, які сприяють розвитку студентів у сфері професійної ідентичності.

Останній етап заняття – це завершальна частина, яка включає важливий елемент: рефлексію учасників стосовно їхніх думок, ідей, переживань і почуттів, відзеркалення своєї особистості після заняття. Після цього аналізу учасники обмінюються своїми висновками та думками, спостерігаючи за реакцією один одного. Це допомагає зрозуміти, які аспекти їхньої роботи потребують додаткового удосконалення та розвитку. У разі потреби студентам надаються вправи на домашнє опрацювання, спрямовані на покращення їхніх навичок, що сприятимуть більш ефективному засвоєнню матеріалу та розвитку їхньої професійної ідентичності.

Для наглядності наведено план тренінгових занять спрямованих на розвиток професійної ідентичності майбутніх психологів.

Таблиця 3.1 - Програма «Становлення психологічної ідентичності у студентів-психологів» (див. Додаток 3).

Назва вправи	Мета вправи
Заняття № 1.	
Вправа 1. «Знайомство»	Мета: збір інформації про учасників тренінгу
Вправа 2. «Правила»	Мета: встановлення принципів роботи в групі, створення відчуття захисту, усвідомлення особливостей спілкування в групі, сприяння організації ефективного простору для особистісного розвитку юнаків та дівчат.
Вправа 3. «Очікування-побоювання»	Мета: визначення очікувань та побоювань учасників.
Вправа 4. «Позиція в педагогічній взаємодії»	Мета: розуміння відмінностей психологічних позицій від педагогічних позицій у діяльності викладача
Заняття № 2.	
Вправа 1. Мозковий штурм «Негативні риси, які мені заважають»	Мета: актуалізація усвідомлення учасниками негативних якостей людини
Вправа 2. «Чарівна лікарня»	Мета: складання жартівливих рецептів подолання негативних рис, підведення учасників до розуміння необхідності самовдосконалення особистості.
Вправа 3. «Хто Ви?»	Мета: емоційний відпочинок, зняття комунікативних бар'єрів
Вправа 4. «Рефлексивний автопортрет»	Мета: навчитися рефлексувати свою поведінку та усвідомлювати причини того, що партнери по міжособистісній взаємодії можуть бачити нас з іншого боку
Заняття № 3.	
Вправа 1. «Моє бачення професійного зростання»	Мета: усвідомити власне бачення майбутньої професії на різних етапах становлення, зрозуміти відмінності між уявленнями та реальними характеристиками майбутньої професії

Продовження таблиці 3.1

Вправа 2. «Алфавітний порядок»	Мета: зняти емоційну напругу та переключитися на виконання наступної вправи, а також розподілити студентів на групи з іншим складом учасників
Вправа 3. «Унікальні якості викладача»	Мета: усвідомлення обов'язкових якостей для викладача психології та відмітити наявність названих якостей у себе
Заняття № 4.	
Вправа 1. «Критична самопрезентація»	Мета: презентація себе, корекція негативних уявлень про себе.
Вправа 2. «Інтерв'ю».	Мета: продемонструвати цікавість власної особистості до інших, знайти у собі позитивні і цікаві сторони.
Вправа 3. «Мій настрій»	Мета: за допомогою тілесних відчуттів показати свої настрої і зрозуміти яким тебе бачать інші. Зрозуміти у якому стані ти перебуваєш найчастіше.
Вправа 4. «Мій герб»	Мета: визначення особистісних якостей студентів, якими вони можуть пишатися.
Заняття № 5.	
Вправа 1. «Вираження почуттів без слів»	Мета: надати можливість членові групи повністю відчувати прийняття інших учасників. Водночас членам групи надається можливість навчитися невербально виражати своє прийняття інших.
Вправа 2. «Емоції та почуття викладача»	Мета: проаналізувати прояви різних емоцій та почуттів у діяльності викладача та знайти способи їхнього контролю.
Вправа 3. «Дош»	Мета: знаття емоційної напруги, встановлення тілесного контакту, спостереження емоцій партнерів по взаємодії.
Вправа 4. «Прийняття студентів викладачем»	Мета: визначити найбільш ефективні способи вияву прийняття студентів.
Заняття № 6.	
Вправа 1. «Що таке толерантність?».	Мета: визначити розуміння учасниками поняття «толерантність», показати різносторонність у його розумінні, навчитися прослідковувати власний розвиток толерантності.
Вправа 2. «Дякую тобі за...».	Мета: навчити висловлювати свою незгоду конструктивно.
Вправа 3. «Я такий як ти».	Мета: усвідомити подібні та неподібні характеристики членів групи та навчитися приймати їх.
Заняття № 7.	
Вправа 1. «Найважливіша цінність в моєму житті».	Мета: тренування навичок самопрезентації, уточнення поняття цінність.
Вправа 2. «Містечко».	Мета: діагностика життєвих цінностей, згуртування групи, відчуття життєвої ситуації та моделювання одного з варіантів свого майбутнього.
Вправа 3. «Посмішка по колу».	Мета: забезпечення позитивної психологічної атмосфери.
Вправа 4. Притча «Цінності в житті».	Мета: підвести групи до висновків про важливі життєві цінності.

Закінчення таблиці 3.1

Заняття № 8.	
Вправа 1. «Катастрофа в пустелі»	Мета: Уміння організувати дискусію, планувати свою діяльність, іти на компроміс, слухати один одного, аргументовано висловлювати свою точку зору, володіти собою.
Вправа 2. Вправа «Будинок та дерево».	Мета: виявлення притаманних учаснику стратегій вирішення конфліктів та знаходження ефективної стратегії для вирішення конфлікту.
Міні-лекція «Стратегії вирішення конфліктів» (за К. Томасом)	Мета: ознайомлення студентів зі стратегіями вирішення конфліктних ситуацій.
Заняття № 9.	
Вправа 1. «Валіза».	Мета: підведення підсумків особистої ефективності, змін, що відбулися протягом тренінгу.
Вправа 2. «Чого я набув?»	Мета: проаналізувати особистий результат тренінгу, набуті або розвинені комунікативні навички.
Вправа 3. «Особистий контракт-зобов'язання із собою»	Мета: встановлення цілей для подальшого розвитку та знаходження мотивація для цього.

Запропонований сценарій тренінгових занять може бути використаний практичним психологом під час роботи зі спільнотами молодих людей, як цілком, так і застосовувати його частинами в залежності від потреб і можливостей. Така гнучкість дозволяє планувати зустрічі кілька разів на тиждень, якщо потрібно інтенсивнішу роботу, або один раз на тиждень, враховуючи конкретні обставини і умови.

3.2 Аналіз та інтерпретація результатів застосування програми розвитку професійного самовизначення студентів-психологів

Для досягнення цілей експериментального дослідження було проведено психологічну діагностику з використанням методик, представлених у другому розділі, після введення соціально-психологічного тренінгу. Експериментальною групою було обрано студентів денної форми навчання, так як їх результати були гірші за результати студентів заочної форми навчання. Результати даної діагностики, отримані за методом «поперечних зрізів» до та після проведення формувального експерименту,

дозволили виявити якісні та кількісні зміни, які сталися після завершення експерименту. Було проаналізовано та якісно відображено отримані дані з рівнями та показниками розвитку учасників експерименту. Результати вказують на зміни в рівнях мотивації студентів денної форми навчання після завершення формульованого експерименту.

Після повторного проведення методики **«Мотивація професійного навчання» (автор В. Каташев)** (див. Додаток А). В експериментальній групі (студенти денної форми навчання), результати дослідження засвідчили, що високий рівень мотивації спостерігається на рівні 25 %, при констатувальному вимірі він був на рівні 15 %, що свідчить про позитивний вплив формульованого експерименту. Показники нормального рівня мотивації дещо впали, 71 % в порівнянні з 77 % при констатувальному дослідженні. А показники середнього рівня мотивації, в експериментальній групі, в порівнянні з констатувальним дослідженням знизились в половину, з 8 % до 4%.

Важливо зазначити, що після проведеного експерименту відбувається зростання рівня мотивації у студентів денної форми навчання.

З рисунка 3.2.1. видно, що учасники експериментальної групи виявили суттєве підвищення рівня мотивації, що свідчить про їхню більшу готовність до серйозного підходу до вивчення та розвитку навичок у галузі психології. Це підвищення відбулося на всіх трьох рівнях мотивації: високий рівень мотивації зростає на 10 %, нормальний рівень мотивації знизився на 6 %, через збільшення кількості осіб з високим рівнем, а середній рівень мотивації знизився аж на 50 %.

За рахунок збільшення кількості осіб з високим рівнем мотивації, кількісно зменшилися особи з нормальним і середнім рівнями мотивації, що також свідчить про позитивні результати після проведення експерименту. Досліджувані студенти мають мотивацію не тільки отримати вищу освіту, але і розвивати практичні знання і навички. Вони також виявляють більше бажання навчатися як в межах університету, так і за його межами.

Показники, що були отримані після формувального експерименту у студентів денної форми навчання, свідчать про його позитивний вплив на атмосферу в групі та можливість уникати негативних внутрішніх конфліктів та настроїв.

Результати повторної діагностики, студентів денної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.1.

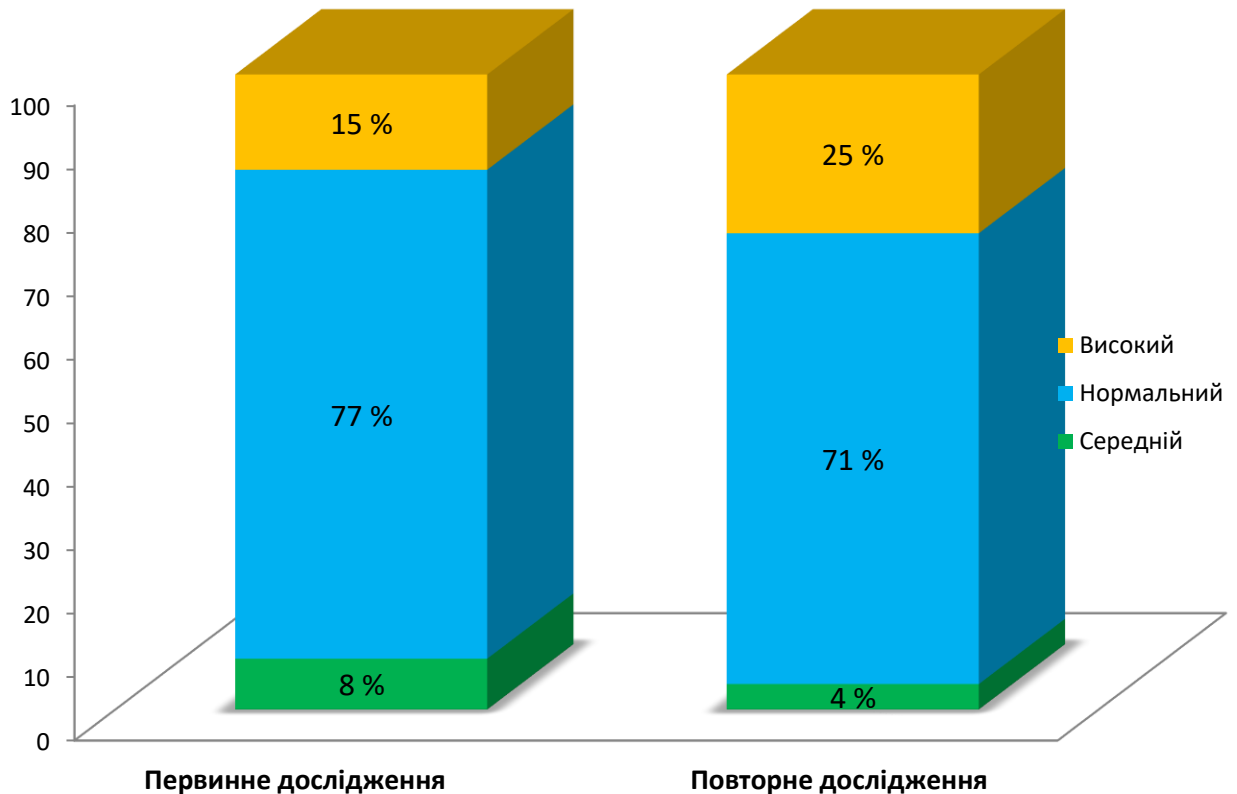

Рисунок 3.1 - Кількісні показники рівнів мотивації студентів четвертого курсу денної форми навчання за методикою «Мотивація професійного навчання» В. Каташева

В контрольній групі (студенти заочної форми навчання), результати дослідження засвідчили, що високий рівень мотивації простежується на рівні 26 %, при констатувальному вимірі він знаходився на рівні 27 %. Показники нормального рівня мотивації дещо підвищились, 53 % в порівнянні з 51 % при констатувальному дослідженні. Показник середнього рівня мотивації, в контрольній групі, в порівнянні з попереднім дослідженням знизився всього

на 1 %, з 22 % (констатувальне дослідження) до 21% (повторне експериментальне дослідження).

Отже, можемо констатувати, що показники контрольної групи (студенти четвертого курсу заочної форми навчання), істотно не змінилися. У даної групи респондентів, не спостерігалось значного зростання рівня мотивації.

Результати повторної діагностики, студентів заочної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.2.

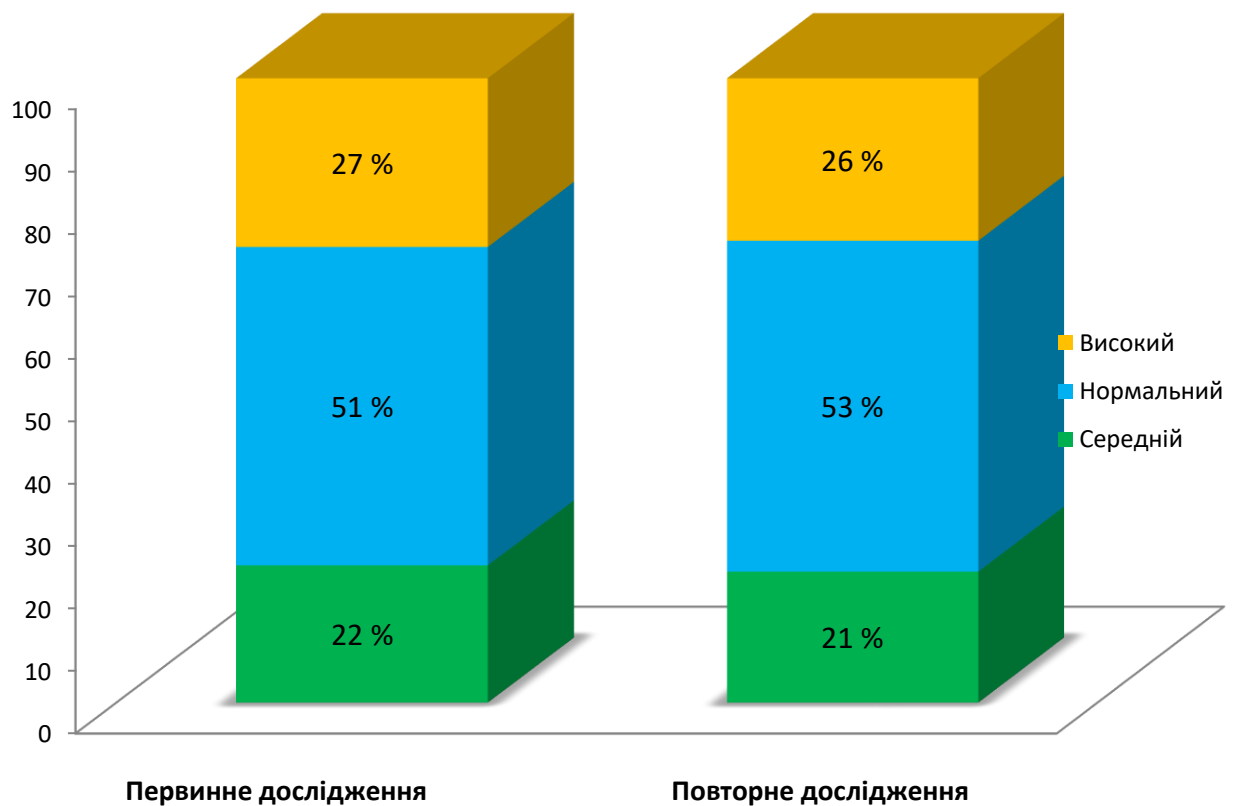

Рисунок 3.2 - Кількісні показники рівнів мотивації студентів четвертого курсу заочної форми навчання за методикою «Мотивація професійного навчання» В. Каташева

При повторному дослідженні за методикою Д. Леонтьєва «Смисложиттєвих орієнтацій» (див. Додаток Б), яка призначена для визначення життєвих цілей, яких людина може досягти у майбутньому та їх вплив на формування її поточних цілей на основі минулого досвіду, в

експериментальній групі, було виявлено, що високий рівень смислових орієнтацій значно зріс, в порівнянні з констатувальним дослідженням з 7 % до 14 %. Це свідчить про розвиток чітких життєвих цілей, осмисленості та ефективності в управлінні власним життям. Ці особи мають здатність керувати своєю життєвою траєкторією та успішно реалізовувати свої плани, оскільки є волелюбними та міцними волею. Це свідчить про досягнення нового та вищого рівня осмисленості серед студентів денної форми навчання, що сприяє їхній високій професійній самосвідомості та дотриманню соціально-моральних норм.

Рівень вище за середній, при повторному дослідженні, також продемонстрував певний ріст, від 44 % при констатувальному дослідженні до 50 % при повторному. Цей результат свідчить про позитивний вплив програми формування та розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів.

З рисунку 3.2.3 видно, що середній рівень смислових орієнтацій після експерименту зменшився на 8 %, з 34 % при констатувальному дослідженні до 28 %. При чому, рівень нижче за середній, продемонстрував значне зниження після формувального експерименту з 15 % при констатувальному дослідженні до 8 %. Це свідчить про те, що загальне студентське життя стало більш насиченим та продуктивним у плані осмисленості.

Результати повторної діагностики, студентів денної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.3.

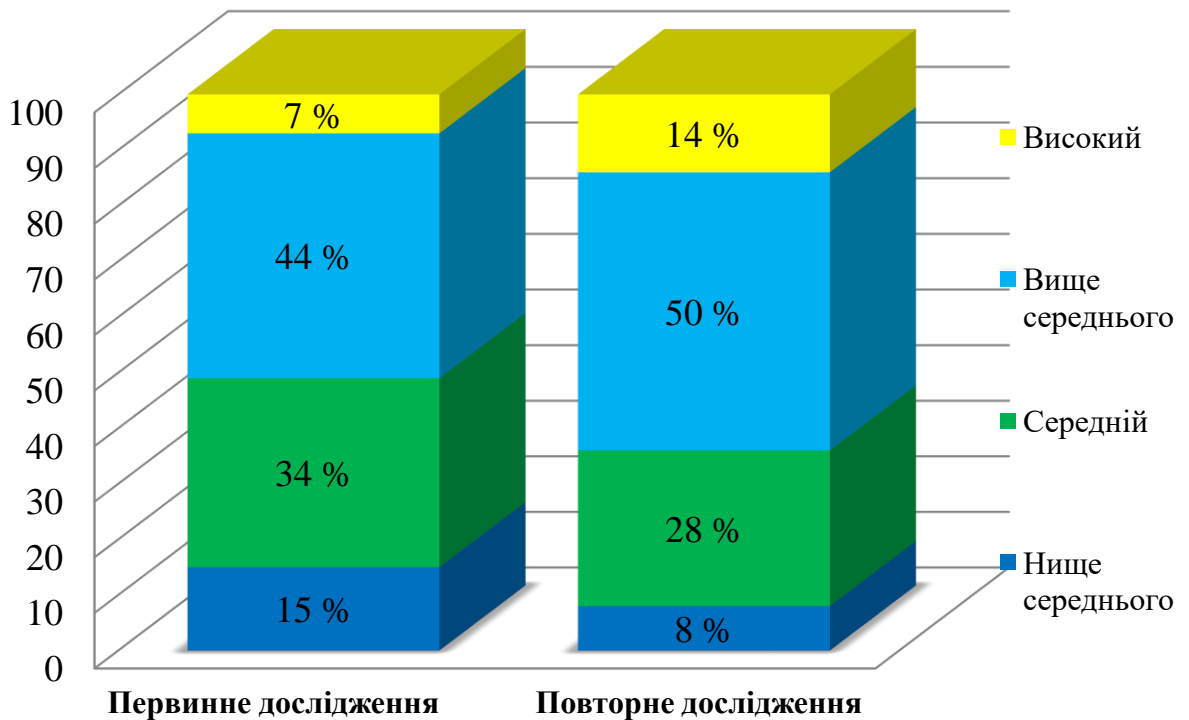

Рисунок 3.3 - Показники життєвих цілей студентів четвертого курсу денної форми навчання за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій»

Д. Леонтєва

В контрольній групі, констатовано, що високий рівень смислових орієнтацій практично не змінився в порівнянні з констатувальним дослідженням з 8 %, до 9 %. Рівень вище за середній, при повторному дослідженні, також залишився практично на тому ж рівні, 65 % при констатувальному дослідженні, 61 % при повторному. Середній рівень смислових орієнтацій після експерименту дещо підвищився, з 20 % при констатувальному дослідженні до 22 %. Рівень нижче за середній, в контрольній групі, продемонстрував незначне підвищення з 7 % при констатувальному дослідженні до 8 %.

Результати повторної діагностики, студентів заочної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.2.4.

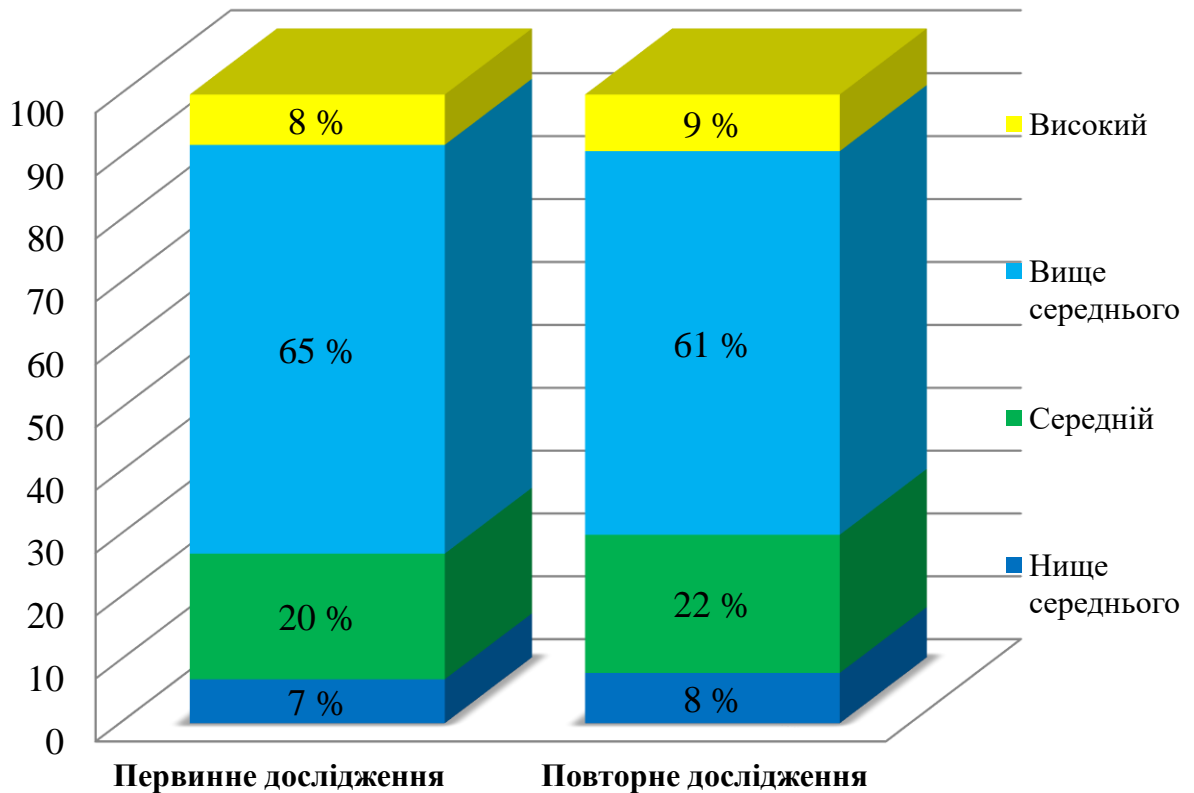

Рисунок 3.4 - Показники життєвих цілей студентів четвертого курсу заочної форми навчання за методикою «Смисложиттєвих орієнтацій»

Д. Леонтєва

При повторному дослідженні за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокич (див. Додаток В), яка дозволяє дослідити інструментальні та термінальних цінностей, в експериментальній групі, були отримані такі результати.

За даними рисунку 3.2.5, можна зрозуміти, що серед термінальних цінностей, у студентів денної форми навчання, здоров'я та любов є найважливішими, також високий пріоритет має радість і щастя інших людей. Додатково, у респондентів спостерігалось підвищення інтересу до щасливого сімейного життя. Результати цієї методики показують певні зміни в цінностях учасників, проте основні групи термінальних цінностей залишаються сталими, що сприяє зміцненню та розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів. Ці результати свідчать про позитивний вплив програми. Оскільки сім'я, радість і щастя інших людей і здоров'я є

важливими факторами, які надають ресурс для подальшої продуктивної діяльності та впливають на взаємодію з клієнтами, ці зміни є важливими для майбутніх психологів (термальні цінності: 1) здоров'я; 2) любов; 3) наявність близьких та надійних друзів; 16) щасливе сімейне життя; 17) радість і щастя інших людей; 18) можливість виразити себе творчо).

Результати повторної діагностики термальних ціннісних, студентів денної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.5.

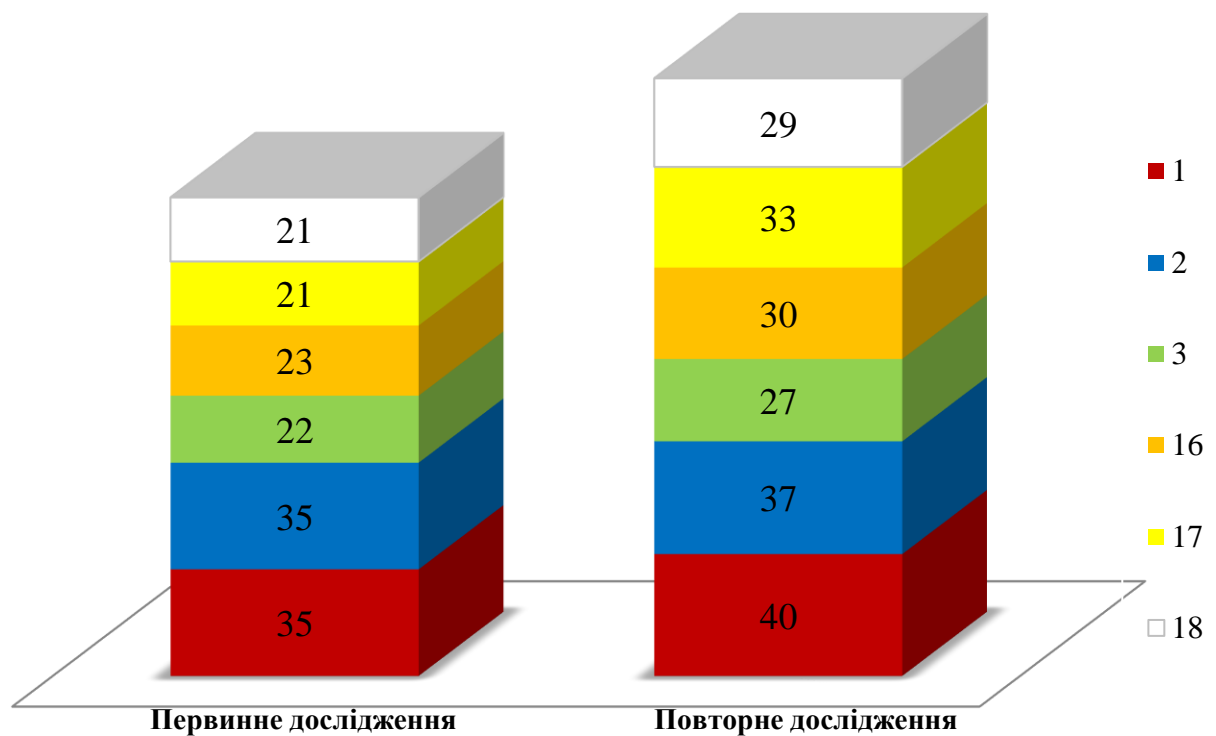

Рисунок 3.5 Кількісні показники термальних ціннісних орієнтацій студентів четвертого курсу денної форми навчання за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіч

При повторному дослідженні в експериментальній групі, інструментальних цінностей можна констатувати, що показники в цьому сегменті також виявили рівномірне зростання. Студенти денної форми навчання все частіше віддають перевагу цінностям, таким як вихованість, життєрадісність і вимогливість до недоліків у собі та інших. Це свідчить про їхню зростаючу професійну спрямованість і вдосконалення в підході до роботи. Однак, варто зауважити, що надмірна критичність до себе та інших

може призвести до стресу та вигорання (інструментальні цінності: 1) культура та вихованість; 2) позитивне налаштування; 3) прагнення до виправлення власних та чужих недоліків; 16) готовність приймати різноманітність поглядів; 17) чесність; 18) спроможність співчувати).

Також можна відзначити, що у частини студентів сформувалися здорові цінності, які сприятимуть їхній роботі з клієнтами. Результати також свідчать про розвиток професійної ідентичності та поліпшення комунікативних навичок у студентів після проведення формуючого експерименту.

Результати повторної діагностики інструментальних ціннісних, студентів денної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.6.

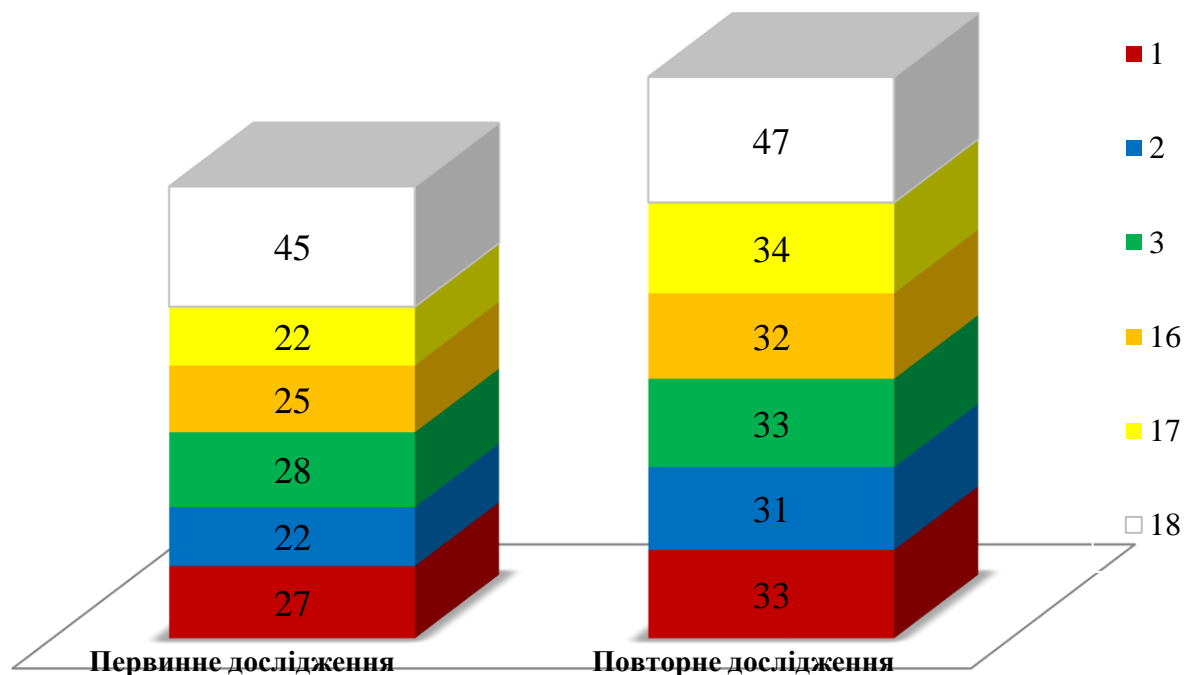

Рисунок 3.6 - Кількісні показники інструментальних ціннісних орієнтацій студентів четвертого курсу денної форми навчання за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіч

В контрольній групі, при повторному дослідженні термінальних цінностей (1. здоров'я; 2. любов; 3. наявність близьких та надійних друзів; 16. щасливе сімейне життя; 17. радість і щастя інших людей; 18. можливість виразити себе творчо), у студентів заочної форми навчання, показники виборів істотно не змінилися.

Результати повторної діагностики термальних ціннісних, студентів заочної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.7.

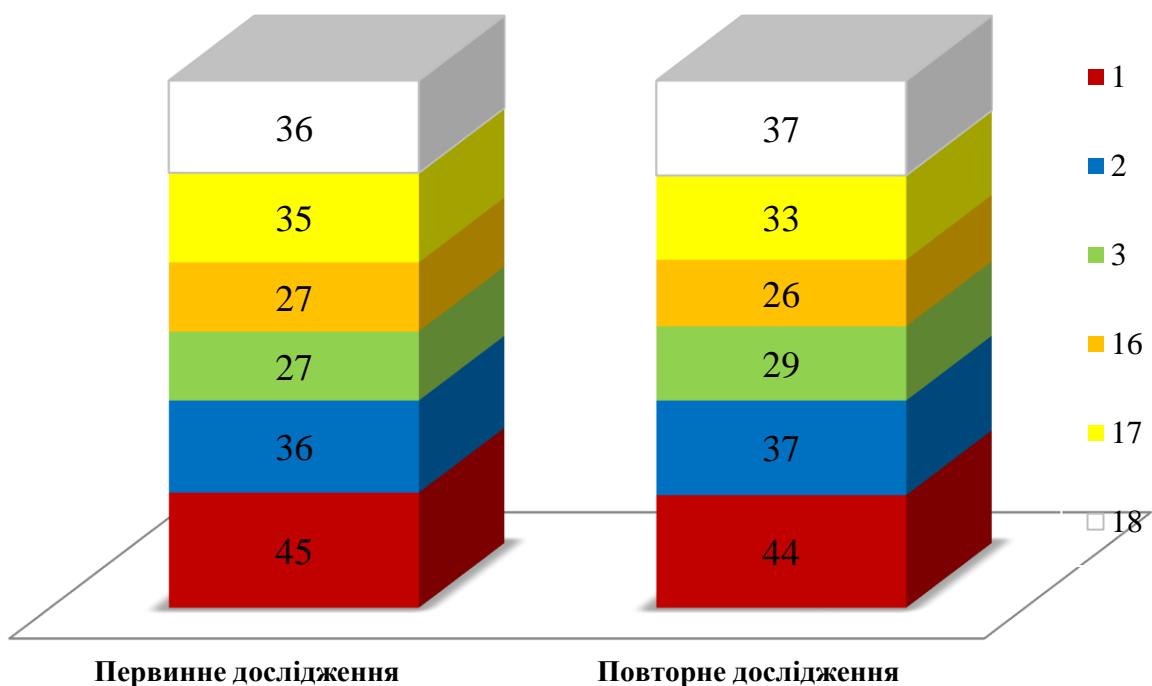

Рисунок 3.7 - Кількісні показники термальних ціннісних орієнтацій студентів четвертого курсу заочно форми навчання за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіч

При повторному дослідженні інструментальних цінностей (1. культура та вихованість; 2. позитивне налаштування; 3. прагнення до виправлення власних та чужих недоліків; 16. готовність приймати різноманітність поглядів; 17. чесність; 18. спроможність співчувати), у студентів заочної форми навчання, показники також не зазнали істотних змін.

Результати повторної діагностики інструментальних ціннісних, студентів заочної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.8.

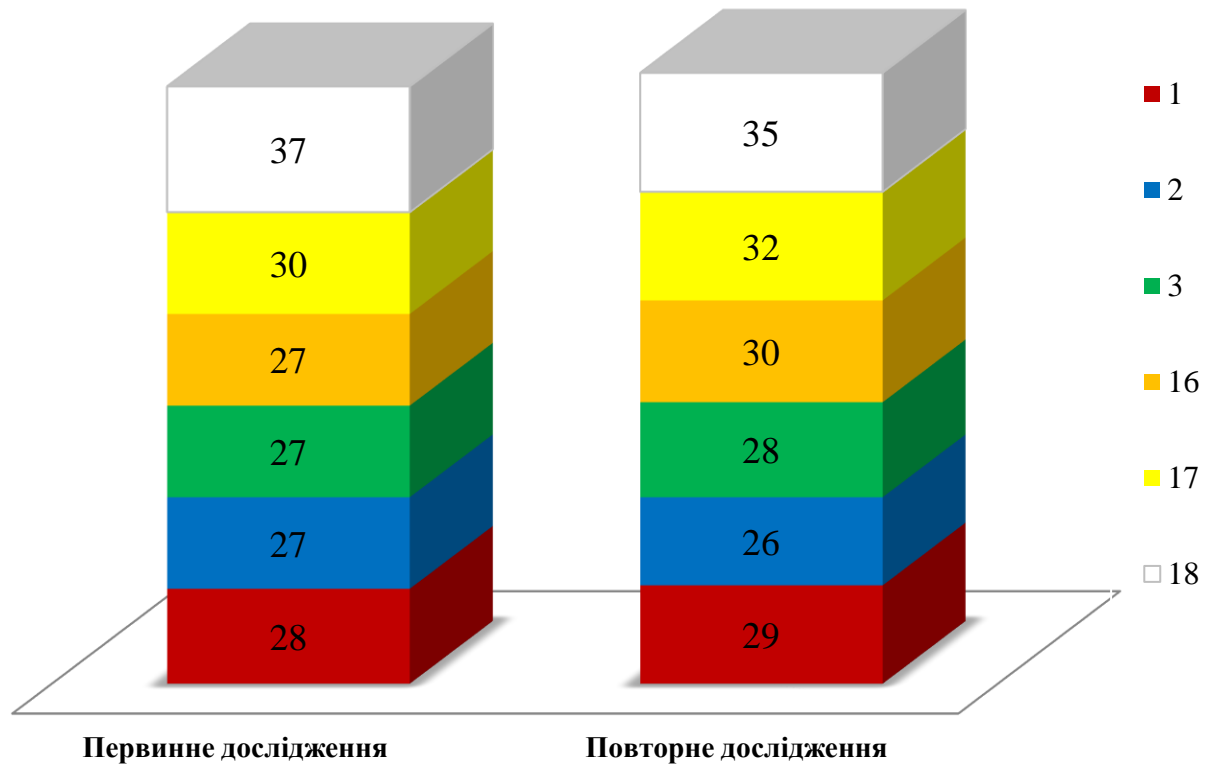

Рисунок 3.8 - Кількісні показники інструментальних ціннісних орієнтацій студентів четвертого курсу заочної форми навчання за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокіч

При повторному дослідженні за методикою **«Професійна готовність» А. Чернявської** (див. Додаток Д), яка призначена для визначення рівня готовності студентів до обраної професії, в експериментальній групі, було виявлено, що високий рівень професійної готовності збільшився у порівнянні з констатувальним дослідженням з 42 % до 51 %. Тобто, після проведення формувального експерименту студенти більше почали прагнути до глибокого розуміння своєї галузі. Ця частина вибірки володіє свідомою поведінкою, глибокими знаннями в своїй галузі та здатністю ефективно представляти себе.

Отже, дана вибірка, вже готова до початку професійної діяльності і має сформовану професійну ідентичність. Ці результати свідчать про високий рівень успішності впровадженої програми та можуть сприяти кращій адаптації студентів під час їхнього професійного розвитку.

У середньому показники високого рівня зросли на 9 %, що призвело до зменшення показників середнього рівня. Це свідчить про позитивну тенденцію у розвитку студентів денної форми навчання. Отже, дана вибірка стала більш готовою та свідомою щодо вибору подальшої професійної діяльності та розвитку у своїй галузі.

Високий рівень позитивного ставлення свідчить про те, що майбутні спеціалісти переживають позитивні емоції щодо своєї професії психолога. Досліджувані стали більше акцентувати увагу на позитивних аспектах своєї роботи та здатні знаходити позитивні сторони навіть у негативних ситуаціях, що свідчить про їхній особистісний розвиток.

Результати повторної діагностики, студентів денної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.9.

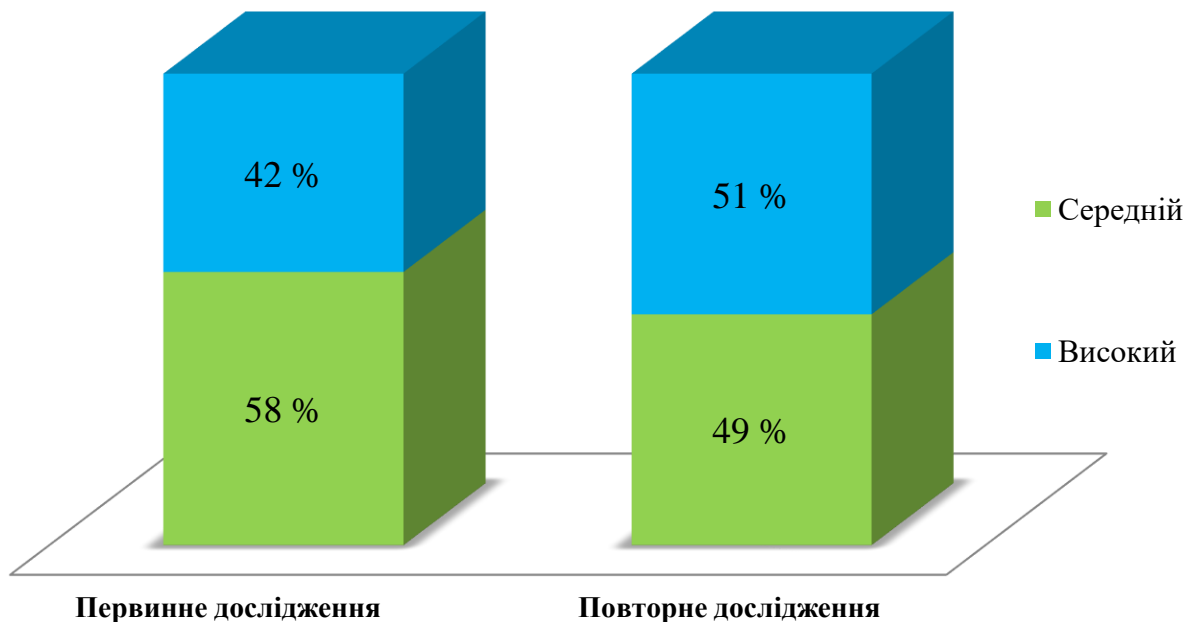

Рисунок 3.9 - Кількісні показники професійної готовності студентів четвертого курсу денної форми навчання за методикою «Професійна готовність» А. Чернявскої

В контрольній групі, було констатовано, що високий рівень професійної готовності несуттєво зменшився у порівнянні з констатувальним дослідженням з 57 % до 54 %. А середній рівень професійної готовності, відповідно збільшився у порівнянні з констатувальним дослідженням з 43 % до 46 %. Тобто, після повторне дослідження к контрольній групі не виявило суттєвих змін рівнів професійної готовності студентів.

Результати повторної діагностики, студентів заочної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.10.

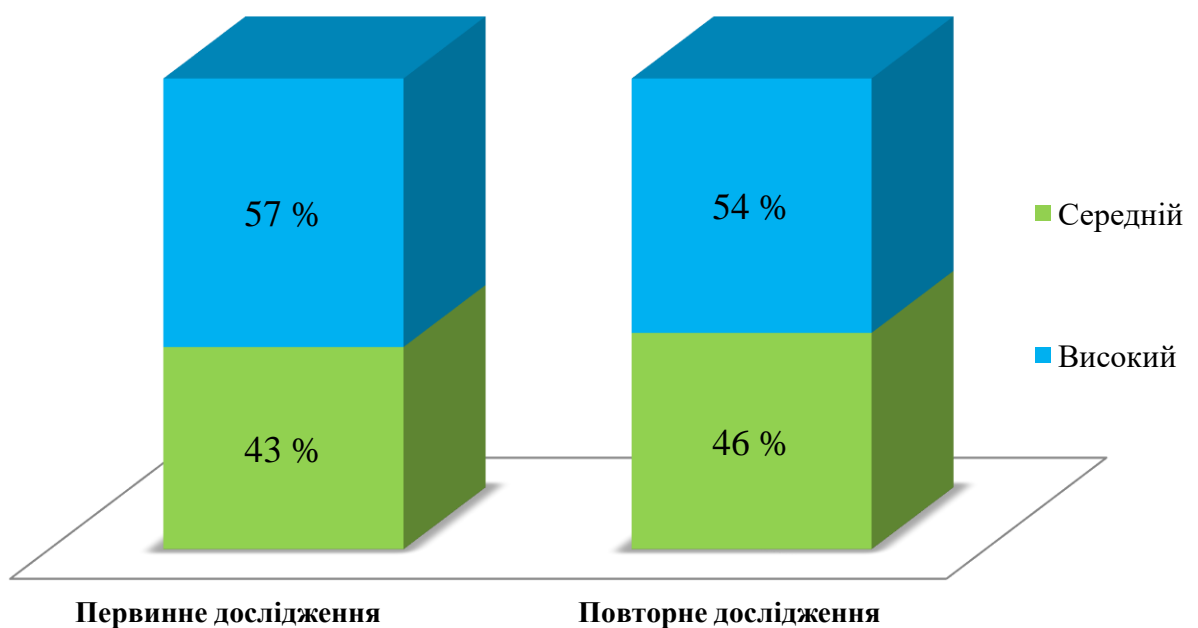

Рисунок 3.10 - Кількісні показники професійної готовності студентів четвертого курсу заочної форми навчання за методикою «Професійна готовність» А. Чернявскої

При повторному дослідженні в експериментальній групі, за «Опитувальник професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів» У. Родигіної (див. Додаток Ж), який спрямований на діагностику таких двох аспектів професійної ідентичності студента, як його залученість до професійних процесів та ставлення до обраної ним професії, були отримані наступні результати.

Показники високого рівня емоційного ставлення до професії психолога, збільшилися в порівнянні з констатувальним дослідженням з 27 % до 32 %

при повторному дослідженні. Це може свідчити про те, що майбутні фахівці відчують позитивні емоції щодо обраної ними професії. Вони можуть бути свідомі користі, яку ця професія приносить суспільству, а також власному розвитку і оточуючому середовищу. Ці емоції часто впливають на їхній вибір стати психологами. Такі результати також можуть вказувати на великий вплив емоційного стану на особистість досліджуваних. Це може призвести до нестійкої поведінки та сприяти частій зміні цілей і мотивації в професійній сфері. Можливі причини цих результатів включають віковий період, коли емоції найсильніше виявляються, або наближення кінця навчального року, що може призводити до бажання деяких студентів відпочити.

Показники середнього рівня емоційного ставлення до професії психолога, в експериментальній групі також істотно збільшилися, в порівнянні з попереднім дослідженням з 22 % до 33 % при повторному дослідженні. Це свідчить про те, що ці студенти мають реалістичне уявлення про обрану професію, здатні розглядати як позитивні, так і негативні аспекти психології. Вони усвідомлюють, що психологія є складною та відповідальною сферою, яка вимагає постійного розвитку та самовдосконалення, і не завжди отримує широке визнання. Такий реалістичний підхід є ключовим для формування професійної ідентичності, оскільки він стимулює розвиток у галузі навіть за умови існування стресів та високих вимог до себе. Майбутні психологи, які розуміють всі аспекти своєї професії, можуть досягати високих рівнів ідентичності, вносити цінний внесок та успішно співпрацювати з клієнтами, колегами та родиною.

Показники низького рівня емоційного ставлення до професії психолога, в експериментальній групі знизилися, в порівнянні з попереднім дослідженням з 51 % до 35 % при повторному дослідженні. Даний факт констатує те, що студентів які ставляться до обраної професії з певним негативним настроєм, можливо, через постійну необхідність навчатися у дистанційному форматі та труднощі з освоєнням навчального матеріалу стало набагато менше. Тобто, певна частка цієї групи можуть відчувати

розчарування в обраній сфері діяльності, можливо, через нереалістичні очікування і високі вимоги до себе, або через негативне ставлення оточуючих, які можуть не розуміти суті роботи психолога.

Ці результати свідчать про збільшення кількості студентів з високим рівнем позитивного ставлення та підкреслюють позитивні емоції, які майбутні спеціалісти відчують щодо своєї професії психолога. Показники також свідчать про позитивний вплив програми на юнаків і дівчат, які бажають продовжити свій професійний розвиток у цій галузі.

Результати повторної діагностики, показників переважання емоцій у професійній ідентичності студентів денної форми навчання за цією методикою, представлені на рисунку 3.11.

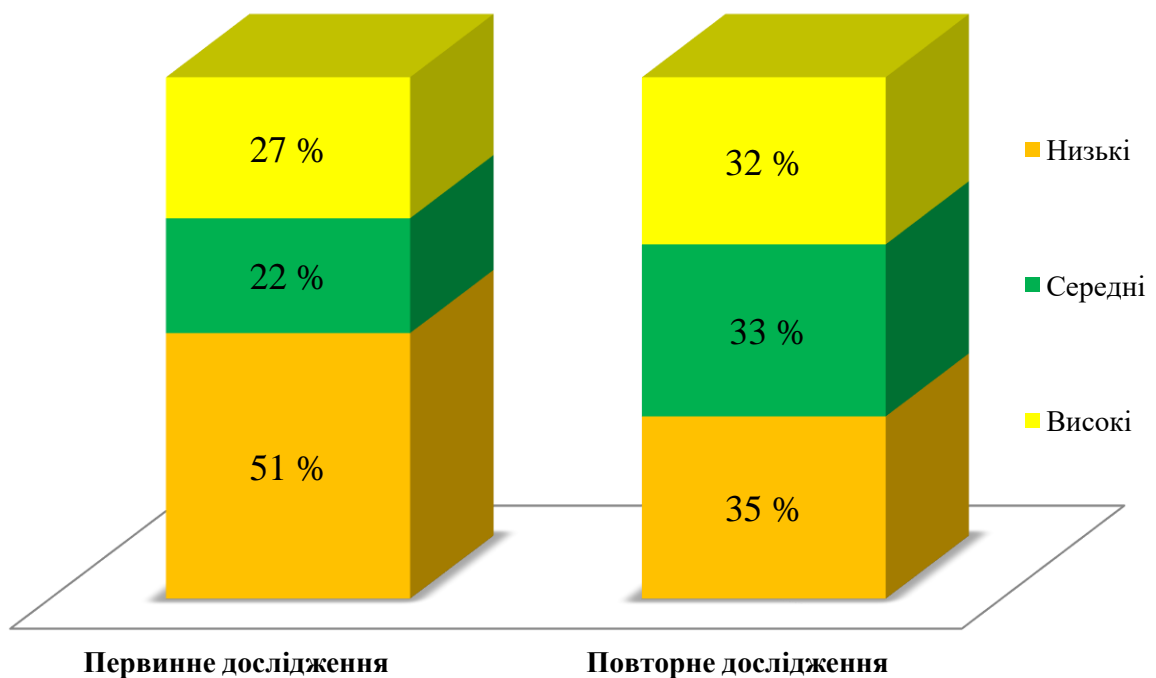

Рисунок 3.11 - Кількісні показники переважання емоцій у професійній ідентичності студентів четвертого курсу денної форми навчання за опитувальником «Професійної ідентичності студентів - майбутніх психологів» У. Родигіної

Друга частина даного опитувальника вказує на активність студентів у науковому житті, їх пошук матеріалів та прагнення здобути додаткові знання та навички.

Високий рівень цієї активності, який був констатований в експериментальній групі, засвідчив збільшення цієї активності в порівнянні з констатувальним дослідженням з 28 % до 34 %. Ці результати свідчать про те, що студенти розвивають більший інтерес та глибше поглиблюються у світ своєї обраної професії. Вони також активно шукають додаткові джерела знань поза навчальними курсами та здобувають інші практичні навички.

Показники середнього рівня активності, також демонструють збільшення в порівнянні з констатувальним дослідженням з 36 % до 43 % при повторному дослідженні. Цей результат також є високим і наближається до високого рівня за показниками. Він свідчить про те, що після проведення формувального експерименту студенти стали більше поглиблювати свої знання і розвивати наукову діяльність. У них сформувалося більш чітке бачення свого майбутнього шляху та плану подальших дій.

Показники низького рівня активності, продемонстрували значне зниження в порівнянні з попереднім дослідженням з 36 % до 23 %. Дані показники низького рівня, вказують на те, що у студентів денної форми навчання, яких після проведення формувального експерименту виявилось на 1/3 менше ніж було до цього, переважають негативні ставлення і оцінки щодо професії. Це може бути наслідком постійної необхідності вчитися та самовдосконалюватися, а також може бути пов'язано з труднощами у засвоєнні навчального матеріалу.

Данні результати свідчать про збільшення кількості студентів з високим рівнем позитивного ставлення та підкреслюють позитивні емоції, які майбутні спеціалісти відчують щодо своєї професії психолога. Показники також свідчать про позитивний вплив програми на юнаків і дівчат, які бажають продовжити свій професійний розвиток у цій галузі.

Результати повторної діагностики, показників активності у професійній ідентичності студентів денної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.12.

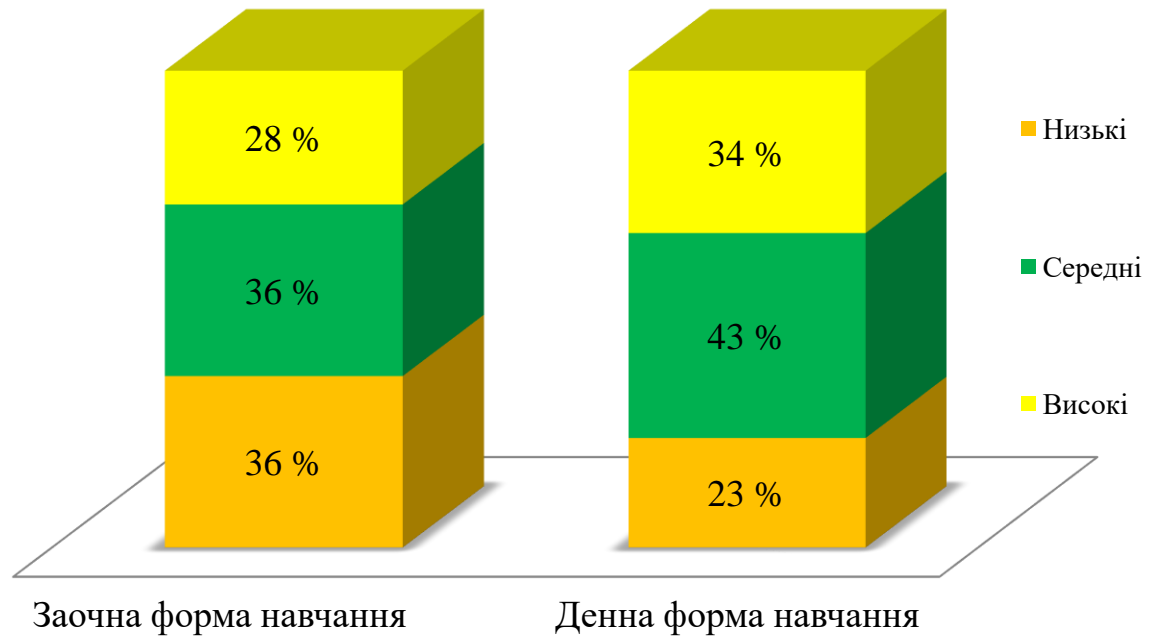

Рисунок 3.12 - Кількісні показники активності у професійній ідентичності студентів четвертого курсу денної форми навчання за опитувальником «Професійної ідентичності студентів - майбутніх психологів» У. Родигіної

При повторному дослідженні в контрольній групі, були отримані наступні результати.

Показники високого рівня емоційного ставлення до професії психолога, практично не змінилися в порівнянні з констатувальним дослідженням 16 %, і 18 % при повторному дослідженні. Показники середнього рівня емоційного ставлення до професії психолога, в контрольній групі не зазнали істотних змін, в порівнянні з попереднім дослідженням 49 %, і 45 % при повторному дослідженні. Показники низького рівня емоційного ставлення до професії психолога, залишились практично незмінні, в порівнянні з попереднім дослідженням 35 %, і 37 % при повторному дослідженні.

Результати повторної діагностики, показників переважання емоцій у професійній ідентичності студентів заочної форми навчання за цією методикою, представлені на рисунку 3.13.

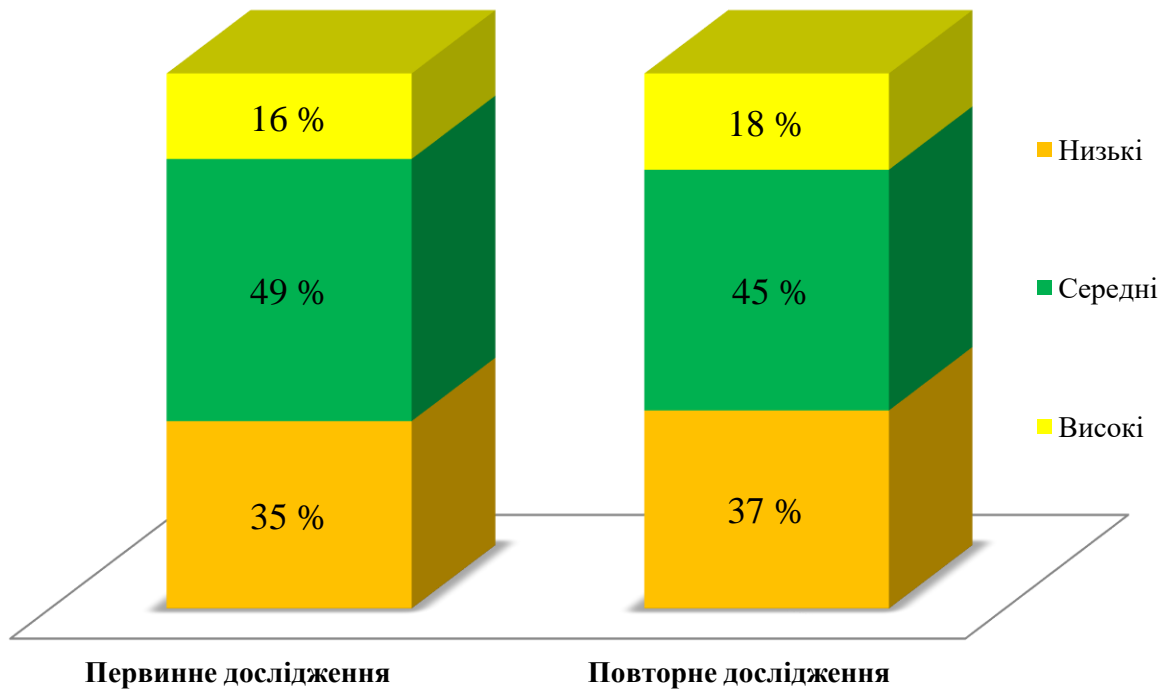

Рисунок 3.13 - Кількісні показники переважання емоцій у професійній ідентичності студентів четвертого курсу заочної форми навчання за опитувальником «Професійної ідентичності студентів - майбутніх психологів» У. Родигіної

При дослідженні активності студентів заочної форми навчання у науковому житті, їх пошук матеріалів та прагнення здобути додаткову інформацію та навички, були отримані такі результати.

Високий рівень цієї активності, який був констатований в контрольній групі, продемонстрував мінімальне збільшення цієї активності в порівнянні з констатувальним дослідженням з 22 % до 25 %. Показники середнього рівня активності, продемонстрували мінімальне зменшення в порівнянні з констатувальним дослідженням з 63 % до 58 % при повторному дослідженні. Показники низького рівня активності, продемонстрували мінімальне підвищення в порівнянні з попереднім дослідженням з 15 % до 17 %.

Результати повторної діагностики, показників активності у професійній ідентичності студентів заочної форми навчання, за цією методикою представлені на рисунку 3.14.

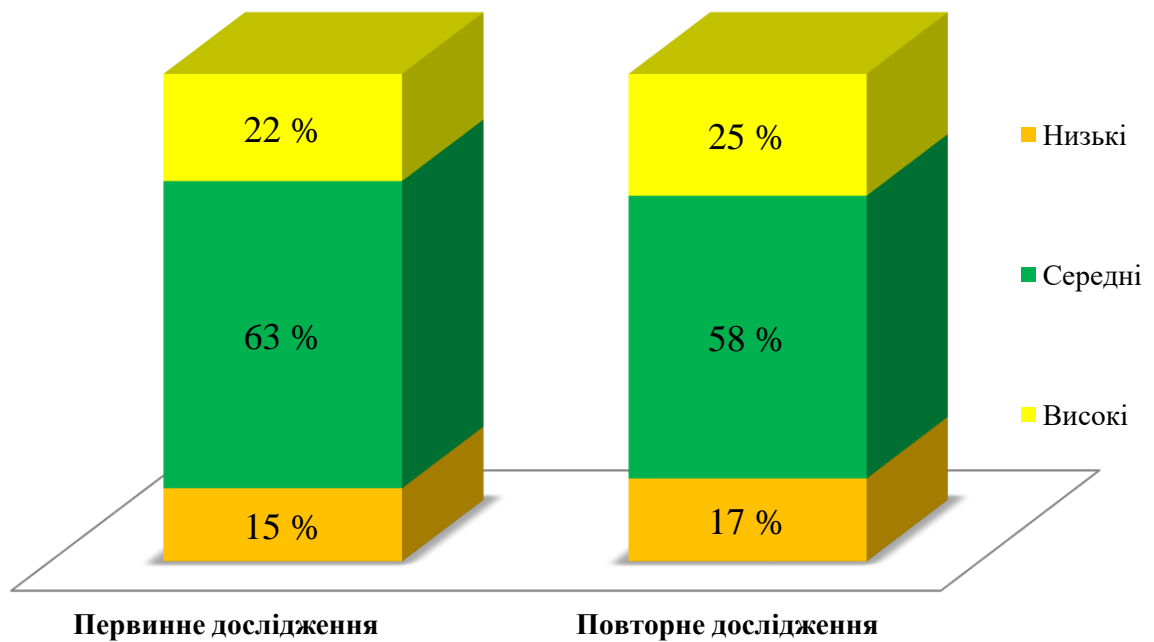

Рисунок 3.14 - Кількісні показники активності у професійній ідентичності студентів четвертого курсу заочної форми навчання за опитувальником «Професійної ідентичності студентів - майбутніх психологів» У. Родигіної

Отже, результати аналізу методик після проведення експерименту та порівняння результатів до та після свідчать про позитивну динаміку в експериментальній групі досліджуваних, та відсутність цієї динаміки в контрольній групі. Після проходження тренінгу студенти денної форми навчання отримали чітко сформовані життєві цілі. Різниця між даними до та після експерименту є досить суттєвою, щоб підтвердити ефективність розробленої та впровадженої програми.

3.3 Рекомендації для викладачів і психологічних служб ЗВО щодо підтримки розвитку професійної ідентичності студентів-психологів

Як вже було зазначено в попередньому розділі, формування та розвиток професійної ідентичності майбутніх психологів значно впливають на кілька чинників, таких як мотивація до професійного навчання, складність представленого матеріалу, взаємодія з викладачами та особистий контакт

студента з психологами, які представляють теоретичний та практичний напрямки. Таким чином, умови, в яких відбувається формування та удосконалення професійної ідентичності з психолога, мають важливе значення, оскільки ці умови є одними з ключових факторів зовнішнього впливу на особистість студента. При сприятливому впливі в умовах вищого навчального закладу можливе покращення розвитку обговорюваної проблеми.

Для викладачів та психологів закладу вищої освіти рекомендується в межах навчально-виховного процесу створювати та підтримувати якісні міжособистісні взаємодії серед студентів, підвищувати рівні їхньої професійної комунікації. Оскільки професійна комунікація є важливою складовою, володіння нею сприяє покращенню процесу формування професійної ідентичності, розширює обсяг знань професіонала та допомагає адаптувати очікування від професійної діяльності до реальних вимог. Для здійснення цієї рекомендації можна розглядати такі методи як сприяння взаємодії серед студентів, допомога у вирішенні поставлених завдань та проведення тематичних тренінгів, що сприяють розвитку ідентичності в обраній сфері діяльності [11].

Щоб досягти більш високих показників у розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів, можна впроваджувати різноманітні методики на лекціях та практичних, а також при виконанні та перевірці домашніх завдань студентів протягом академічного періоду. Цей підхід може підвищити стимулювання студентів до професійного навчання не лише в університеті, а й поза його межами, що, безперечно, допоможе розширити знання професійних аспектів та покращить рівень професіоналізму. Одним із позитивних факторів для виконання цієї рекомендації є запрошення практикуючих психологів для ведення лекцій. Вони, як досвідчені фахівці, можуть поділитися своїм великим професійним досвідом та навчати студентів справжнім аспектам роботи. Це може збільшити зацікавленість

студентів у подальшому навчанні, що в межах університету вимагає вивчення великої кількості теорії та додаткової активності від викладачів.

Для зменшення негативного впливу складності матеріалу, який є обов'язковим для вивчення та становлення студента у якості професіонала, рекомендується розширити різноманітність активностей, які використовуються в навчальному процесі, зокрема, інтерактивними методами. Таке розширення може включати в себе перегляд попередньо відібраних науково-дослідницьких фільмів, які допоможуть краще зрозуміти вивчені теми та візуалізувати основні концепції. Також можна розглядати варіанти проведення навчальних занять за межами університету, включаючи відвідування реабілітаційних центрів та психологічних служб, спрямованих на активну роботу, або відвідування психологічних відділів у закладах медичного спрямування. Такі форми розширення навчального процесу можуть робити навчання більш захопливим для майбутніх психологів і сприяти підвищенню рівня їхньої мотивації до навчання. Щоб стати частиною професійного світу, студентам потрібно постійно підвищувати свій рівень знань і навичок. В ході таких активностей студенти також можуть визначити для себе цікаві місця для виробничої практики, які відповідають їхнім індивідуальним очікуванням і корисні для їхнього професійного зростання [13].

Для поліпшення ситуації та зменшення впливу негативних зовнішніх та внутрішніх факторів на досліджувану проблему, рекомендується проводити інтерактивні дискусії зі студентами щодо покращення їхньої професійної підготовки. Ці дискусії можуть проводитися під час навчального процесу і сприяти більш ефективному розвитку студентів завдяки спонуканню їхньої саморефлексії, що в свою чергу може сприяти формуванню професійної ідентичності [22].

Основною метою таких обговорень є розширення розуміння студентами особливостей їх обраної професії та професійної підготовки. В ході обговорень можна глибше розглядати роль психолога в сучасних

політичних та економічних умовах та його взаємодію з різними класами клієнтів у різних умовах роботи. Також, студентам може бути запропоновано розглянути ситуації, коли діяльність психолога була некоректною, і спробувати визначити причини подібних ситуацій.

За можливості, можна організовувати зустрічі з вітчизняними психологами, які представляють свою діяльність, надаючи студентам цінний, цікавий та корисний досвід для їхнього професійного розвитку та набуття необхідних навичок та знань. Крім цього, можна аналізувати профілі відомих психологів в соціальних мережах, де вони представляють себе як фахівців у вибраній професії. Після цього рекомендується обговорювати враження та думки стосовно цього досвіду, що допоможе краще розуміти отриману інформацію та підвищить мотивацію для розширення професійних комунікацій в межах обраної галузі [29].

Наведемо деякі рекомендації для **викладачів і психологічних служб закладів вищої освіти** щодо підтримки та розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів:

- *Сприяйте саморефлексії*: Заохочуйте студентів вести щоденники або журнали, в яких вони можуть висловлювати свої думки, почуття і рефлексії щодо своєї професійної ідентичності. Обговорюйте їхні записи та надавайте поради щодо подальшого розвитку. Заохочуйте студентів віддзеркалювати свої цінності, мотивацію та особисті цілі у контексті вибору професії психолога. Допомагайте їм розробляти власну професійну ідентичність на основі особистого розвитку.

- *Формуйте культури рефлексії*: Вчіть студентів аналізувати свою роботу, визначати сильні та слабкі сторони для подальшого розвитку.

- *Проводьте інтерактивні дискусії*: Забезпечуйте можливість студентам активно обговорювати питання, пов'язані з їхньою майбутньою професією. Спонукайте їх аналізувати складнощі та виклики, з якими вони можуть стикатися.

- *Організуйте гостьові лекції*: Запрошуйте відомих психологів та фахівців для спілкування зі студентами. Вони можуть розповісти про свій досвід та надихнути молодих спеціалістів.

- *Проведення тренінгів і семінарів*: Організація практичних тренінгів та семінарів будуть сприяти обміну думками та навичками.

- *Використовуйте різноманітні методи навчання*: Ефективне використання різних методів та підходів під час навчання допомагає студентам зрозуміти обрану професію більш глибоко. Залучайте студентів до активної участі у навчальному процесі. Дискусії, групові завдання та інтерактивні сценарії можуть допомогти їм краще засвоювати матеріал і розвивати аналітичні та комунікаційні навички [39].

- *Забезпечуйте диференційований підхід*: Враховуйте індивідуальні потреби, інтереси та рівень готовності кожного студента до вибору професії психолога. Надайте можливість студентам обирати вибіркові курси, які найбільше відповідають їхнім індивідуальним цілям.

- *Сприяйте особистісному розвитку*: Заохочуйте студентів до неперервного навчання та самовдосконалення. Надайте їм доступ до додаткової літератури, курсів та ресурсів, семінарів, тренінгів та майстер-класів що допоможе їм розширювати свої знання та професійні навички.

- *Менторство*: Відведіть час для менторства, щоб підтримати студентів у вирішенні проблем та відповісти на їхні питання [74].

- *Забезпечуйте підтримку*: Важливо створити атмосферу довіри та підтримки, де студенти можуть ділитися своїми страхами, питаннями та турботами щодо майбутньої професії.

- *Забезпечте консультування*: Будьте відкритими для обговорення питань та нез'ясованих моментів щодо професії. Надайте студентам можливість отримувати консультації.

- *Сприяйте практичному досвіду*: Забезпечте можливість студентам здобувати практичний досвід у сфері психології. Стажування, практики, робота з клієнтами чи партнерство з психологами та психологічними

організаціями допоможуть студентам краще розуміти професійну реальність та отримати практичний досвід [59].

- *Використання прикладів з практики*: Розповідайте реальні історії та приклади з практики, що допомагають уявити, як теорія перетворюється на реальний професійний досвід.

- *Сприяйте комунікації з професіоналами*: Організуйте лекції, семінари та зустрічі з практикуючими психологами, які можуть ділитися своїм досвідом та інсайтами щодо професії. Це допоможе студентам краще розуміти, як професійний психолог працює в реальних умовах.

- *Продовжуйте професійний розвиток*: Будьте прикладом постійного вдосконалення та навчання, що може надихати студентів на активний розвиток своєї професійної ідентичності.

- *Впроваджуйте професійну етику*: Викладайте студентам професійну етику та стандарти поведінки психолога. Підкреслюйте важливість дотримання етичних принципів.

- *Розробляйте професійну ідентичність*: Допомогайте студентам усвідомити свої цінності та переконання, пов'язані з професією психолога, і розвивати чітку професійну ідентичність.

- *Стимулюйте дослідницьку діяльність*: Залучайте студентів до наукових досліджень, сприяйте їхній участі в конференціях чи публікаціях своїх наукових робіт [53].

- *Розвивайте міжособистісні комунікаційні навички*: Допомогайте студентам покращувати свої навички в спілкуванні з клієнтами та колегами. Підкреслюйте важливість міжособистісних вмінь, які є важливими для психологів, таких як емпатія та комунікація.

- *Створення сприятливого середовища*: Створення атмосфери відкритості, підтримки та довіри допомагає студентам вільно ділитися думками та стурбованостями.

Дані рекомендації можуть допомогти викладачам і психологам закладів вищої освіти створити сприятливе середовище для розвитку професійної

ідентичності майбутніх психологів. Ці підходи сприяють не лише формуванню професійної ідентичності, а й розвитку психологічних навичок, необхідних для успішної практики.

Отже, наданий комплекс психолого-педагогічних рекомендацій для викладачів та психологів закладів вищої освіти, спрямований на підтримку та розвиток професійної ідентичності майбутніх психологів. Наведені рекомендації є лише загальними напрямками для здійснення дій, спрямованих на досягнення цілей, пов'язаних з досліджуваною проблемою.

Висновки до третього розділу

У розділі представлено опис та впровадження програми по формуванню та розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів під час навчання, перевірено ефективність даної програми, на підставі чого сформульовано низку положень, зокрема:

1. Розроблено програму для сприяння формуванню професійної ідентичності у майбутніх фахівців. Ця програма була реалізована через взаємодію зі студентами денної форми навчання. Загальна мета цієї розвивальної програми полягала у сприянні студентам в усвідомленні себе як професіонала, ідентифікації себе з обраною професією, розвитку навичок спілкування, виховання ціннісного ставлення до власної особистості та до інших людей, а також до життєвих ситуацій.

Встановлено, корекційна програма у формі тренінгу, спрямованого на розвиток професійної ідентичності майбутніх психологів, є ефективною. У більшості студентів експериментальної групи була виявлена сформована професійна ідентичність, що свідчить про те, що вони чітко усвідомлюють свої професійні цілі, майбутнє місце роботи та основні обов'язки психолога.

2. Продемонстровано, що при дослідженні мотивації до професійного навчання, студенти експериментальної групи виявили високий рівень свідомого ставлення до навчання. Це свідчить про те, що тренінг допоміг

відкоригувати у студентів денної форми навчання, навички свідомого навчання та позитивного емоційного ставлення до навчання.

Виявлено, що результати дослідження смислових орієнтацій показали, що у експериментальній групі всі показники перевищують середні значення. Студенти сприймають своє життя як продуктивне та задовільне, вони вважають своє життя цікавим і насиченим змістом. Ці результати свідчать про те, що студенти демонструють великий інтерес до емоцій інших людей, що є важливим аспектом в їхній майбутній роботі психологами.

3. Розроблено рекомендації для викладачів з метою сприяння формуванню професійної ідентичності майбутніх психологів. Данні рекомендації допоможуть викладачам підтримати і підвищити рівень професійної ідентичності студентів, що, в свою чергу, сприятиме їхньому успішному становленню в майбутній психологічній кар'єрі.

ВИСНОВКИ

За підсумками теоретичного та експериментального аналізу проблеми психологічних особливостей професійної ідентичності студентів-психологів, було зроблено такі висновки:

1. Констатовано, що професійна ідентичність виявляється у свідомому сприйнятті себе як активного учасника професійної діяльності. Ця ідентичність формується внаслідок тривалого розвитку, охоплюючи як професійний, так і особистісний розвиток. Вона досягається тільки на більш пізніх етапах освоєння обраної професії та представляє собою сталий комплекс елементів професійного процесу. Серед цих елементів важливим є відповідність реального та ідеального образу «Я» як професіонала.

Виявлено, що головною функцією професійної ідентичності є формування основного рівня професійного центризму і стійкої професійної позиції в суспільстві. Ефективність цього процесу визначає активність і мотивацію до досягнення високого професійного рівня у вибраній галузі.

Підтверджено, що процес формування ідентичності у сучасних професіоналів відзначається недостатнім рівнем усвідомлення їх власних характеристик. Досліджено, що побудова зв'язків між емоційно-ціннісним та професійно-особистісним досвідом відбувається через чотири основні шляхи: а) міжособистісна взаємодія з іншими і самим собою; б) активне включення студентів у професійну діяльність та навчання; в) набуття професійного досвіду завдяки самостійній активності студентів у навчальному процесі; г) застосування діалогічного підходу у взаємодії між викладачами та студентами. Високий рівень професійної ідентичності досягається через практичний досвід та соціальну взаємодію.

2. Констатовано, що після проведення емпіричного дослідження, більшість учасників мають гармонійні ціннісні орієнтації. Узагальнення результатів дослідження, які були проведені за використанням обраних методик, показало, що існують сприятливі умови для формування та

розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів як висококваліфікованих фахівців.

За допомогою методики визначення смислових орієнтацій було виявлено, що більше половини опитуваних мають сформовані життєві цінності і готові приймати відповідальність за свої рішення. У третини учасників спостерігалось відсутність узгодженості у ціннісних орієнтаціях, що було пов'язано з низьким рівнем групової згуртованості та відмінностями в особистих пріоритетах при вивченні професійних навичок майбутніми психологами.

3. Розроблена програма з метою підтримки формування професійної ідентичності у студентів. Дана програма передбачала активну взаємодію зі студентами денної форми навчання і мала на меті допомогти їм усвідомити себе як професіоналів, здійснити ідентифікацію за обраною професією, розвинути навички спілкування та сформувати ціннісне ставлення до себе та інших.

Проведене повторне дослідження мотивації студентів до професійного навчання показало, що в порівнянні з контрольною групою, у студентів експериментальної групи спостерігалось підвищення рівня усвідомлення мети свого професійного розвитку, сформованість уявлень про майбутнє місце роботи та основні обов'язки психолога. Дослідження мотивації до професійного навчання показало, що за шкалою «свідоме ставлення до навчання» в експериментальній групі переважав високий рівень. Отримані результати свідчать про більш виражену спрямованість уваги, сприйняття та мислення на професійний розвиток у студентів експериментальної групи в порівнянні з контрольною.

Констатовано, що ефективність розвивальної програми, спрямованої на формування професійної ідентичності майбутніх психологів, була підтверджена. У результаті кількісного та якісного аналізу було підтверджено відмінності в показниках професійної ідентичності та професійної готовності студентів.

4. Сформульовані рекомендації для викладачів та психологічних служб закладів вищої освіти, зорієнтовані на розвиток впевненості у собі та їхніх професійних знаннях і навичках, а також на стимулювання професійної компетентності та бажання до професійної самореалізації у майбутньому. Зауважено, що проблема формування професійної ідентичності виникає в контексті реалізації життєвої та професійної психологічної ідеології майбутнього психолога і процесу становлення психолога-практика та виконання професійної підготовки фахівця.

Таким чином, можна стверджувати, що мету кваліфікаційної роботи досягнуто.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Акмеологія з основами психології кар'єри: Навч.-метод. посібн. / О.М. Гавалешко (уклад.). Чернівці: Рута, 2004. 84 с.
2. Антонова Н. О. Кризові явища у професійному становленні студентів-психологів та психологів-практиків. *Актуальні проблеми психології*. Т. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. / За ред. С.Д. Максименка. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2007. Вип. 6. С. 3-9.
3. Балахтар В. В. Соціально-психологічний тренінг і маніпуляція: навч.-метод. посіб. Вижниця : Черемош, 2015. 432 с.
4. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Київ-Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. 172 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
6. Бондаренко І. І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ. 2004. 19 с.
7. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: Монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2010. 440 с.
8. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2008. № 2. С. 49-57.
9. Булах І. С., Алексєєва Ю. А. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: Навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. 73 с.
10. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
11. Василькова О. І. Сучасні проблеми психології криз професійного розвитку вчителя. *Актуальні проблеми психології*. Т. V: Психофізіологія.

Психологія праці. Експериментальна психологія. / За ред. С.Д. Максименка. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2007. Вип. 7. С. 60-68.

12. Вілюжаніна Т. А. Динаміка ціннісно-сислової сфери особистості в процесі професійного становлення майбутніх психологів: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2006. 22 с.

13. Вірна Ж. П. Інтернальність та індивідуальний стиль саморегуляції в професійному становленні психолога. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2003. №1. С. 192-202.

14. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сислова регуляція у професіоналізації психолога: монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 320 с.

15. Вірна Ж. П. Особливості професійної ідентифікації та індивідуального стилю саморегуляції психологів. *Психологічні перспективи*. 2003. Випуск 4. С. 77-82.

16. Дуб В. Г. Психологічні особливості становлення ціннісно-сислової сфери майбутніх педагогів у процесі підготовки до професійної діяльності : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2015. 20 с.

17. Єгорова Є. В. Феномен професійної ідентичності: психологічний аналіз. *Вісник Черкаського університету*. 2002. Вип. 43. С. 70-73.

18. Знаємо та реалізуємо свої права: Навч-метод. посіб. / С. Ф. Константинов, Я. М. Квітка, Ж. В. Савич, Н. О. Лещук. Київ : Наш час, 2007. 224 с.

19. Іллін Є. П. Мотивація і мотиви ; переклад з рос. мови, передмова та примітки Т. В. Тадеєвої. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2013. 512 с.

20. Камінська С. В. Соціально-психологічні чинники професійної маргінальності випускників ВНЗ : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Херсон, 2016. 216 с.

21. Капіца В. Ф. Творча самореалізація та успіх у професійній діяльності. Книга 3. Кривий Ріг : Видав. центр ДВНЗ «КНУ», 2015 745 с.

22. Ключек Л. В. Атрибуція справедливих і несправедливих вчинків у педагогічній взаємодії викладачів і студентів. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського педагогічного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Випуск 21. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. 326-247.*

23. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с.

24. Коропецька О. М. Профорієнтація та профпідбір: навчальний посібник. Ів.-Франківськ : Місто НВ, 2009. 348 с.

25. Коропецька О. М. Психологічні основи професійної орієнтації та самореалізації особистості. Навчальний посібник. Київ : КНТ, 2016. 438 с.

26. Лозовецька В. Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах: монографія. Київ: 2015. 279 с.

27. Лопушинська Т.О. Збірка вправ для зняття психологічного напруження та подолання стресу або SOS-аптечка для вчителі. Хмельницький, 2015. 44 с.

28. Лукомська С. О., Чуйко О. В. Термінологічні аспекти професійної ідентичності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Т. 2. Вип. 11 (99). Миколаїв, 2013. С. 184-187.*

29. Лукіянчук А. М. Психологічні основи професійного становлення та розвитку особистості майбутнього кваліфікованого робітника: навч.-метод. посіб.. Вид 2-ге, поробл. доповн, Біла Церква : БІНПО, 2020. 139 с.

30. Мазур А., Пасенко Н. Кар'єра без драм і травм. Київ : Віхола, 2021. 248 с.

31. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

32. Максименко С. Д., Щербан Т. Д. Професійне становлення молодого вчителя: Навч. посіб. для студ. пед. вузів. Ужгород : Закарпаття, 1998. 105 с.

33. Малхазов О. Р. Психологія праці: Навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2010. 208 с.
34. Мова Л. В. Психологічні особливості забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів у процесі фахової підготовки: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2003. 20 с.
35. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
36. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2006. № 1. С. 96-112.
37. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія етнічних спільнот і груп : від перших наукових розробок до сучасних напрямів досліджень. *Соціальна психологія*. 2006. № 4 (18). С. 38-57.
38. Остапенко І. В. Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності. *Українська психологія: сучасний потенціал*. Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.) : у 3-х тт. Київ : ДОК-К, 1996. Т. II. С. 294-299.
39. Остапенко І. В. Стратегії та технології активізації самоідентифікування молоді: методичний посібник. НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 92 с.
40. Павелків Р. В. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2009. 368 с.
41. Павлюк М. М. Теоретичний аналіз проблеми ідентифікації у професійному становленні вчителя основної школи. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка. Т. X. Ч. 3. Київ, 2008. С. 367-373.
42. Панок В. Г. Основні напрямки професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2003. № 4. С. 14-17.

43. Пілецька Л. Психологічні критерії професійної мобільності особистості. *Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ. 2014. Вип. 19 (1). С. 152-158.

44. Побудова кар'єри : навч.-метод. посібник / за ред. О. В. Мельника. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.

45. Попелюшко Р.П., Русановський І.Р. Розвиток ідентичності фахівця у процесі професійної підготовки психологів. *International scientific-practical conference «Current issues of science, education and society»: conference proceedings* (Tampere, Finland, November 14, 2023). Tampere, Finland: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 69-70.

46. Професійна діагностика / упорядник Т. Гончаренко. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2005. 120 с.

47. Психологічні аспекти професійної підготовки конкурентоздатних фахівців: монографія / за ред. Руденко Л. А. Київ., 2012. 170 с.

48. Рибалка В. В. Психологія праці особистості: Навч.-метод. посіб. Київ-Кременчук : ПП Щербатих, 2006. 76 с.

49. Русановський І.Р. Передумови розвитку професійної ідентичності. *Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 30 листопада 2023 р.) / редкол.: Т. В. Комар, Є. М. Потапчук, О. В. Варгата; Д. Є. Карпова; Хмельницький національний університет, кафедра психології та педагогіки. Хмельницький, 2023. С. 278-280.

50. Савельєва В. С., Єськов О. Л. Управління діловою кар'єрою : навч. посібник. Київ : Цент учбової літератури, 2007. 176 с.

51. Савчин М. В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості: монографія. Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. 288 с.

52. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості. Київ, 1997. 199 с.

53. Сивогракова З. А., Алексеєнко Н. В. Психологія розвитку та професійного становлення особистості : Конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2019. 60 с.

54. Тавровецька Н. І. Різні підходи до дослідження складових Я-образу особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 10. С. 74-79.

55. Темплар Р. Правила кар'єри. Чіткий алгоритм персонального успіху. Київ : КМ-Букс, 2022. 296 с.

56. Управління діловою кар'єрою : навчальний посібник для студентів напряму підготовки «Управління персоналом та економіка праці» усіх форм навчання / Г. В. Назарова, І. П. Отенко, С. В. Мішина та ін. Харків : Вид. ХНЕУ, 2016. 295 с.

57. Хашиєва Л. В. Концепції ідентичності в соціально-науковому знанні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 1 (48). С. 14-20.

58. Хміль Ф. І. Ділове спілкування: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 280 с.

59. Флемінг К. Говорити легко та невимушено. Як стати приємним співрозмовником. Харків : «Книжковий Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. 240 с.

60. Черный Е. В. Профессиональная идентичность практического психолога. *Практична психологія і соціальна робота*. 2000. № 8. С. 36.

61. Чуйко О., Куравська Н. Гендер і кар'єра : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Видавець Супрун В.П., 2019. 364 с.

62. Шамлян К. Професійна ідентичність особистості. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 137.

63. Bandura A. Regulation of cognitive processes through perceived self-efficacy. *Developmental Psychology*. 1989. Vol. 25. P. 729-735.

64. Brown A. L., Campione J. C. Communities of learning and thinking, or a context by any other name / in D. Kuhn (Ed.). *Developmental Perspectives on*

Teaching and Learning Thinking Skills. Basel : Karger, 1990.

65. Deci E. L., Vallerand R. J., Pelletier L.G., Ryan R.M. Motivation and Education: The self-determination perspective. *Educational Psychologist*. 1991. Vol. 26 (3, 4). P. 325-346.

66. Dunlosky, J. *Metacognition: A Textbook for Cognitive, Educational, Life Span and Applied Psychology*. SAGE Publications Inc., 2009. 344 p.

67. Nelson, T. *Metamemory: atheoretical framework and new findings*. Psychology of Learning and Motivation. *New York Academic press*, 1990. P. 125-147.

68. Dweck C. S. *Self-theories: Their role in motivation, personality, and development*. Philadelphia: *Psychology Press*, Taylor and Francis Group, 1999. P. 153.

69. Fomenko K. Self-regulation of labor activity: the means of psychodiagnostics and the role in motivation. *Hayka i osvima*. 2017. №11. P. 98-104.

70. Schein E. H. *Career Anchors: Discovering Your Real Values* . San-Francisco: Jossey-Bass, 1990. 67 p.

71. Schunk, Dale H.; Ertmer, Peggy A. Boekaerts, Monique (Ed); Pintrich, Paul R. (Ed); Zeidner, Moshe (Ed). *Self-regulation and academic learning: Self-efficacy enhancing interventions*. *Handbook of self-regulation*. San Diego, CA, US: Academic Press. 2000. 783 p.

72. Schraw, G. *Metacognitive Theories*. *Educational Psychology Review*. 1995. Vol. 7. №4. P. 351-371.

73. Tobias, S. *Assessing Metacognitive Knowledge Monitoring*. Issues in the Measurement of Metacognition. *Buros Institute of Mental Measurement*. 1996. P. 147-222.

74. Turner J. *Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior* / Lauder E. J. (eds.) *Advances in group process*. *Theory and research V. 2* .Greenwich: Connect, 1985. 215 p.

75. Zabrucky, K. M. *Metacognition and learning*. In N. Salkind (Ed.),

Encyclopedia of Educational Psychology. *Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.* 2008. P. 673-676.

76. Zimmermann B. Investigating Self-Regulation and Motivation: Historical Background, Methodological Developments, and Future Prospects. *American Educational Research Journal.* 2008. Volume 45 (1), P. 166–183.